

Asya Studies

Akademik Sosyal Araştırmalar / Academic Social Studies

Year: 9, Number: 34, p. 175-200, Winter 2025

Azerbaycan'da Arap Dilbiliminin XX. Yüzyıldaki Gelişim Süreci ve Aliasker Memmedov'un Akademik Mirası*

*The Development of Arabic Linguistics in 20th-Century Azerbaijan and the
Scholarly Legacy of Prof. Aliasker Memmedov*

ISSN: 2602-2877 / E-ISSN: 2602-263X

Araştırma Makalesi
Research Article

Makale Geliş Tarihi
Article Arrival Date
23 / 06 / 2025

Makale Kabul Tarihi
Article Accepted Date
26 / 12 / 2025

Makale Yayın Tarihi
Article Publication Date
31 / 12 / 2025

Asya Studies

Könül Eyvazova
Bakü Devlet Üniversitesi, Şarkiyat
Fakültesi, Arap Dili ve Edebiyatı
Bölümü, AZERBAYCAN
eyvazovaki@gmail.com
ORCID: [0000-0002-6625-2564](https://orcid.org/0000-0002-6625-2564)

* Bu makale, İntihal.net tarafından
taranmıştır. Bu makale, Creative Commons
lisansı altındadır. Bu makale için etik kurul
onayı gerekmemektedir.

Öz

Azerbaycan'da Arap dili ve dilbilimiyle ilişki, bölgenin İslam medeniyetine dâhil olmasıyla başlamış, klasik dönemde yoğun ilmi faaliyetlerle gelişmiştir. Ancak sonraki yüzyıllarda bu üretkenlik giderek azalmış, ilmi çalışmalar klasik metinlerin aktarımı ve yorumu ile sınırlı kalmıştır. XX. yüzyılın başlarında ise geleneksel yöntemlerle sürdürülen Arapça eğitimi, modern eğitim kurumlarının açılmasıyla birlikte yeniden canlanmıştır.

XX. yüzyılda Azerbaycan'da Arap dilbiliminin gelişimi iki temel aşamada gerçekleşmiştir. Birinci aşama XX. yüzyılın ilk yarısını, ikinci aşama ise yüzyılın ikinci yarısını kapsamaktadır. Birinci aşama, bu alanda altyapının oluşturulması, ikinci aşama ise, Arapça ile ilgili modern ders kitaplarının, öğretim materyallerinin hazırlanması, Azerbaycanda modern Arapşinaslık okulunun oluşumu ve nitelikli uzman kadroların yetiştirilmesi açısından zengin ve verimli bir dönem olmuştur.

Bu dönemin öne çıkan isimlerinden biri Prof. Dr. Aliasker Memmedov'dur (1919–2000). O, yazdığı ders kitapları ve bilimsel çalışmalarıyla Azerbaycan'da Arap dilbiliminin kuramsal ve uygulamalı temellerini şekillendirmiştir. Avrupa tarzı pedagojik yöntemlerle Arapça öğretimini modernleştirerek ülkesini Sovyet coğrafyasının başlıca Arapşinaslık merkezlerinden biri hâline getirmiştir.

Bu çalışmanın temel amacı, Azerbaycan'da XX. Yüzyılda Arap dilbiliminin gelişim sürecini tarihsel bağlamıyla ele almak ve Azerbaycan'da modern Arapşinaslık okulunun kurucusu olan Prof. Dr. Aliasker Memmedov'un akademik mirasını ayrıntılı biçimde değerlendirmektir.

Anahtar Kelimeler: Azerbaycan, Arap dilbilimi, Aliasker Memmedov, Arap dili eğitimi, Arapşinaslık, Bakü Devlet Üniversitesi

Abstract

Azerbaijan's engagement with the Arabic language and linguistics began with its integration into Islamic civilization and developed through intense scholarly activity during the Middle Ages. In later centuries, however, productivity declined, and efforts became largely limited to the transmission and interpretation of classical texts. In the early 20th century, Arabic instruction, which had continued through traditional methods, was revitalized with the establishment of modern educational institutions.

This development occurred in two main phases: the first focused on establishing the field's foundations, while the second saw the production of modern textbooks, the development of instructional materials, and the training of qualified specialists. A leading figure of this period was Prof. Dr. Aliasker Mammadov (1919–2000), whose textbooks and academic works laid the theoretical and applied foundations of Arabic linguistics in Azerbaijan. By implementing European-style pedagogical approaches, he helped transform Azerbaijan into a key center of Arabic studies within the Soviet Union.

This study explores the historical development of Arabic linguistics in Azerbaijan during the 20th century and provides a comprehensive evaluation of Prof. Dr. Mammadov's academic legacy.

Keywords: Azerbaijan, Arabic Linguistics, Aliasker Mammadov, Arabic Language Teaching, Arabic Studies, Baku State University

Atıf Bilgisi / Citation Information

Eyvazova, K. (2025). Azerbaycan'da Arap dilbiliminin XX. yüzyıldaki gelişim süreci ve Aliasker Memmedov'un akademik mirası. *Asya Studies*, 9(34), 175-200. <https://doi.org/10.31455/asya.1725016>

GİRİŞ

Bilindiği üzere, Arap dilbilimi, hem İslam medeniyetinin ilmî mirası hem de dil araştırmaları açısından büyük bir öneme sahiptir. Azerbaycan'da Arap dilbiliminin gelişimi de bu ilmî mirasın ayrılmaz bir parçası olarak, İslam'ın bölgede yayılmasıyla başlamış ve yüzyıllar boyunca süregelen güçlü bir ilmî geleneğe dönüşmüştür. Arap dilbiliminin Azerbaycan'daki gelişimi oldukça köklü bir geçmişe dayanmaktadır. Azerbaycan'da Arap dilbilimini tarihi teşekkül süreci, şekillenmesi ve sistematik biçimde gelişimi açısından değerlendirdiğimizde, bu süreci şartlı olarak iki büyük tarihî döneme ayırmak mümkündür. Birinci dönem, Arap dili çalışmalarının ortaya çıktığı, İslam ilimleri zemininde geliştiği, hicrî II–VII. yüzyılları (VIII–XIII. yüzyıllar) kapsayan klasik dönemi içermektedir; ikincisi ise modern pedagojik anlayışların ortaya çıktığı XX. yüzyıldır. Özellikle XX. yüzyılın ikinci yarısında, Arap dili öğretiminin kurumsallaşması süreci hız kazanmış ve bu dönemde Arap dili araştırmalarının bilimsel temelleri atılmıştır. Bu gelişmelerin merkezinde yer alan Prof. Dr. Aliasker Memmedov (1919–2000), hazırladığı kapsamlı ders kitapları, geliştirdiği öğretim yöntemleri ve yetiştirdiği akademik kadrolarla Azerbaycan'da Arap dilbiliminin çağdaş biçimde kurumsallaşmasını sağlamıştır.

Azerbaycan'da Arap diliyle olan ilişkiler, İslamiyet'in bölgeye girişinden itibaren asırlar boyunca devam eden derin bir etkileşim sürecinin ürünüdür. Bu dil, uzun süre yalnızca bir dinî ifade aracı değil, aynı zamanda ilim, kültür ve diplomasi dili olarak da kullanılmıştır. Özellikle klasik dönem (hicrî II–VII. yüzyıllar / miladî VIII–XIII. yüzyıllar) ve sonraki dönemlerde Arapça, medreselerde okutulan ilimlerin temel dili olarak benimsenmiş; Kur'an, tefsir, hadis, fıkıh, mantık, felsefe ve tıp gibi pek çok bilim dalı bu dil aracılığıyla öğrenilmiştir.

Tarihsel kaynaklardan bilindiği üzere, miladî VIII. yüzyılın 30'lu yıllarında Azerbaycan bütünüyle İslâm Halifeliği'ne dâhil olmuştur. Raşidîler, Emevîler ve Birinci Abbâsîler döneminde Azerbaycan, halifeler ve valiler nezdinde stratejik konumu ve taşıdığı önem sebebiyle ayrıcalıklı bir yere sahipti. Bu süreçte bölge, İslâm yönetiminin Kafkasya'daki idarî ve askerî merkezi olarak işlev görmüş; çoğu zaman İslâm fetihlerinin ana karargâhı konumunda değerlendirilmiştir (Bakhit, 2010: 13).

Azerbaycan'ın İslâm Halifeliği'ne, Hülefâ-i Râşidîn döneminden başlayarak Emevîler ve Birinci Abbâsîler devrine kadar dâhil oluşu, onu tabii bir şekilde İslâm medeniyetinin ortak kültürel yapısının ayrılmaz bir parçası hâline getirmiştir. Bu durum, İslâm'ın bölgede kök salarak geniş bir coğrafyada yayılmasına güçlü bir zemin hazırlamıştır. İslâm dininin Azerbaycan'da yayılması, doğal bir netice olarak, bu dinin iletişim vasıtası olan Arapçanın da bölgede nüfuzunu artırmış; böylece bu dili ustalıkla kullanmak bir kültür göstergesi hâline gelmiştir. Kur'an'ın yalnızca indirildiği dilde okunup anlaşılması gerektiği yönündeki yaklaşım, Arapçanın kullanım alanını daha da genişletmiş ve yaygınlaşmasına önemli katkı sağlamıştır. Öyle ki, farklı toplumsal ve kültürel kökenlere sahip her Müslüman – hatta kimi zaman gayrimüslimler dahi – Arapçayı öğrenmeye yönelmiş; bu dil, Hülefâ-i Râşidîn, Emevîler ve Abbâsîler dönemlerinde İslâm coğrafyasındaki halklar arasında ortak iletişim vasıtası olarak benimsenmiştir (Eyvazova, 2024: 822).

İslamî ilimlerin yanı sıra, Arap dili çalışmaları sahasında da Azerbaycanlı âlimler etkin bir şekilde faaliyet göstermiş ve bu alana anlamlı katkılarda bulunmuşlardır. Klasik dönemde Azerbaycanlı âlimlerin Arap dili çalışmalarıyla ilgili ilmî mirasını inceleyen N. A. Ağayeva'ya göre, yazılı kaynaklara dayanarak şu sonuca varmak mümkündür: XI. yüzyılda Azerbaycan'da

Arap grameri ve leksikografisi üzerine çalışan müstakil bir ilmî ekol teşekkül etmiştir (Ağayeva, 1990: 20–21).

Ağayeva, klasik dönemde Arap dili çalışmaları alanında faaliyet göstermiş Azerbaycanlı âlimler ve onların ilmî mirası hakkında bilgi vererek şu isimleri zikretmektedir: Muhammed ibn Maragî (IX. yüzyıl), Hatîb Tebrîzî (1030–1109), Ebû Muhammed el-Verendî (1089–1146), hem müzik kuramcısı hem de dil âlimi olan Safiyyüddîn el-Urmevî (1249–1323), Mahmud el-Arânî (ö. 1333), es-Selmasî Mes'ûd, Muhammed el-Berdâî, Mahmud ez-Zencânî (ö. 1258), Muhammed b. Ahmed el-Huveyyî (1229–1294), İzzeddîn ez-Zencânî (XII. yüzyıl sonu – XIII. yüzyıl başı), Muhammed et-Tebrîzî el-Karabağî (ö. 1495), İbrahim eş-Şekkâvî el-Ereşî (XVII. yüzyıl sonu – XVIII. yüzyıl başı), Hübeyş et-Tiflisî (XII. yüzyıl), Sadeddîn Sadullah el-Berdâî (XIV. yüzyıl sonu – XV. yüzyıl başı), Cemâleddîn Muhammed el-Erdebîlî (ö. 1248), Ebû Bekr el-Maragî, Muhammed el-Berzencî ve İbrahim el-Kazvînî ve diğerleri.

Ağayeva'ya göre, bu âlimlerin ilmî faaliyetleri yalnızca Arap grameri ve leksikografisiyle sınırlı kalmamış; aynı zamanda mantık, felsefe, musiki, retorik ve edebiyat gibi farklı disiplinlerle de kesişmiştir (Ağayeva, 1990: 21–28). Bu durum, Azerbaycan'da Arap dili çalışmalarının çok yönlü bir ilmî gelenek temelinde şekillendiğini ve bölgenin İslam medeniyetine entegre olmuş güçlü bir ilmî çevreye sahip bulunduğunu göstermektedir.

Klasik dönemin sonlarından (özellikle XIII–XV. yüzyıllar) itibaren, sosyal, siyasî ve ilmî alanlardaki dönüşümler sebebiyle Azerbaycan'da Arap dili çalışmaları sahasında özgün eser telif etme geleneği zayıflamaya başlamıştır. Bu dönemde önceki yüzyıllara ait ilmî mirasın korunmasına öncelik verilmiş; mevcut metinlerin yeni nüshaları istinsah edilmiş, ayrıca bu metinlere şerhler, haşiyeler ve özetleyici açıklamalar yazılmıştır.

Böylece Arap dili çalışmaları alanında yeni eser üretiminden ziyade, mevcut klasik kaynakların korunması, aktarılması ve yorumlanması ön plana çıkmıştır.

Ayrıca, XX. yüzyılın başlarına kadar Azerbaycan'daki camilere bağlı medreselerde, Kur'ân-ı Kerîm'in doğru telaffuzla okunabilmesi ve dinî ilimlerin sağlıklı bir şekilde öğretilmesi amacıyla, yerel eğitim ihtiyaçlarını karşılamak üzere Arap diliyle ilgili temel ders kitapları hazırlanmış ve bu kitaplardan eğitim süreçlerinde yaygın biçimde yararlanılmıştır.

Aynı yüzyılın ilk çeyreğinde Azerbaycan'da, o dönemin modern eğitim kurumlarının yanı sıra camilere bağlı medrese sisteminin de varlığını sürdürmesi Arapça öğretiminin devamlılığını sağlamıştır. Bu dönemde Arap dili çalışmaları alanında özgün ilmî çalışmaların sayısı azalmış olmakla birlikte, Doğu İslâm medeniyetinin tarihi, İslâm ilim geleneği ve klasik kaynakların tercümesi gibi konularda bireysel girişimlerle gerçekleştirilen çalışmalar dikkat çekmektedir.

Bu bağlamda ortaya koyduğumuz görüşü, XIX. yüzyılın sonları ile XX. yüzyılın başlarında Azerbaycan'da Kur'ân-ı Kerîm'in tercümesine yönelik faaliyetler üzerinden temellendirmek mümkündür. Her ne kadar Kur'ân-ı Kerîm'in Arapçadan diğer dillere çevrilmesine dair ilk teşebbüslerin kökleri klasik döneme uzansa da, söz konusu çalışmaların önemli bir kısmı yazma hâlinde kalmış, matbu forma kazanmamıştır.

Alandaki ilk kayda değer matbu çalışmalardan biri, 1904–1906 yılları arasında Bakü kadısı Mir Mehmed Kerim Ağa Caferzade tarafından gerçekleştirilmiştir. Caferzade, Kur'ân-ı

Kerim'in üç ciltlik bir tercüme ve tefsirini¹ hazırlayarak, eseri dönemin önde gelen yayın organlarından biri olan *Kaspi* gazetesinin *Buhariyye Matbaası*'nda neşrettirmiştir.

Aynı zamanda, dönemin önde gelen Arap romancılarından Cürçî Zeydân'ın kaleme aldığı *Azrâ'u Kureyş* (Zeydân, 1908), *On Yedi Ramazan* (Zeydân, 1909–1910), *Ermanusa el-Mısriyye* (Zeydân, 1911) ve *Kerbelâ Yanığı* (Zeydân, 1911) adlı eserler de Azerbaycan Türkçesine bizzat Mir Mehmed Kerim Ağa tarafından tercüme edilmiştir. Söz konusu tercümeler, yalnız edebiyat alanında değil; aynı zamanda Azerbaycan'da İslâmî kültürün ve Arap dilinin yaygınlaştırılması doğrultusunda atılan önemli bir adım niteliği arz etmiş, dinî-edebî muhtevanın toplumsal düzlemde paylaşılmasına da ciddi katkı sağlamıştır.

Mir Mehmed Kerim Ağa, bununla yetinmeyerek *Haçlı Savaşları* başlıklı iki ciltlik özgün bir tarihî eser de kaleme almıştır. Bu çalışma, onun yalnızca bir mütercim olmadığını; aynı zamanda tarih yazımına katkıda bulunan, İslâm medeniyetinin farklı yönlerini tanıtmayı amaçlayan münevver bir kimliğe sahip olduğunu ortaya koymaktadır.

Ayrıca, bu dönemde Zaqafkasya Şeyhülislâmı Mehmed Hasan Mevlazâde Şekvî'nin 1908 yılında Tiflis'te Qeyret Matbaası'nda yayımlanan *Kitâbü'l-Beyân fî Tefsîri'l-Kur'ân* adlı iki ciltlik tefsir-tercümesi de, ilmî derinliği ve içeriksel isabetliliğiyle dönemin en dikkat çekici çalışmalarından biri olarak öne çıkmaktadır (Paşazadə, 1998: 262). Bu eser, yalnız Kur'ân-ı Kerim'in tercüme edilmesi açısından değil, ayetlerin yorumlanmasında sergilediği metodolojik yaklaşım ve kavramsal bütünlük bakımından da dönemin seçkin ilmî mirasları arasında yer almaktadır.

Yaptığımız araştırmalar sonucunda, Mirze Yahya Haqverdiyev'in 1900 yılında Sankt-Peterburg'da yayımlanan *Mükâlimeler* adlı eseri (tam adıyla: *Arapça, Farsça, Türkçe ve Rusça Dillerinde Kaleme Alınmış Mükâlimeler*) (Haqverdiyev, 1900), Mehmed Emin'in ilkökul düzeyindeki öğrenciler için hazırladığı *Tecvid* (Məhəmməd, 1911) ve M. Şahtatinski'nin *Fonetik Doğu Alfabeti* (Şaxtaxtinski, 1902) gibi ders materyallerinin kaleme alındığı tespit edilmiştir. Bunun yanı sıra, aynı dönemde Arap edebiyatına ait bazı klasik eserlerin de Azerbaycan Türkçesine çevrildiği görülmektedir. Tüm bu veriler, söz konusu dönemde Arap dili ve İslâm kültürel mirasına yönelik ilmî ve pedagojik ilginin dikkate değer düzeyde olduğunu ortaya koymaktadır.

Bu dönemde, şair, dilbilimci ve edebiyat araştırmacısı olarak tanınan Mehmed Bağır Müctehizade Gencevî'nin katkılarından da söz etmek gerekir. XIX. yüzyılın sonu ile XX. yüzyılın başında yaşamış olan Müctehizade, Arapça-Azerbaycanca kaleme aldığı *Mirqât aş-Şibyan* adlı lugatında söz varlığını şiirsel bir biçimde düzenlemiştir. 1903 yılında Meşhed'de yayımlanan bu özgün sözlük, hem lügatçilik geleneği hem de didaktik edebiyat anlayışı bakımından dikkate değer bir örnek olarak değerlendirilmektedir (Zərinəzadə, Nəvai, Zahidi & Məmmədi, 1972: 11–12).

Tarihî kaynaklara dayalı olarak gerçekleştirdiğimiz bu inceleme göstermektedir ki, Azerbaycan'da Arap dili çalışmalarına yönelik ilgi, İslâm'ın bölgeye nüfuzu ile başlamış ve klasik dönem boyunca ilmî bir gelenek hâline gelmiştir. Hicrî V. (XI.) yüzyıldan itibaren teşekkül eden bağımsız ilmî ekoller, özellikle gramer (nahv) ve sözlük bilimi (lügat) sahalarında kayda değer katkılar sunmuştur. Klasik dönemin sonlarına doğru bu üretkenlikte bir azalma görülsede,

¹ I–II. ciltler 1904'te, III. cilt ise 1906'da yayımlanmıştır. bkz. Bakuvi, M.K. (2014), "Kəşfül-həqayiq ən-nukətil-ayati vəd-dəqaiq" təfsiri. Bakı

klasik mirasın korunması ve yorumlanması yönündeki çabalar sürdürülmüş; XX. yüzyılın başlarında pedagojik amaçlarla kaleme alınan ders kitapları ise Arap dili öğretiminin devamlılığını sağlamıştır. Bütün bu tarihî süreç, Azerbaycan'ın Arap dili ve İslâm kültürüyle kurduğu köklü ilmî bağları ortaya koymakta ve bölgenin bu alandaki tarihî birikimini açık biçimde gözler önüne sermektedir.

Bu çalışmanın temel amacı, Azerbaycan'da XX. yüzyılda Arap dilbiliminin gelişim sürecini tarihsel bir bağlam içinde ele almak ve bu sürecin önde gelen simalarından biri olan Prof. Dr. Aliasker Memmedov'un ilmî ve pedagojik mirasını analitik bir çerçevede değerlendirmektir. Memmedov'un hazırladığı ders kitaplarının yapısı, uyguladığı Avrupalı metodolojik ilkeler, gramer materyallerinin sunuluş biçimi, öğretimde benimsediği "karşılaştırmalı yaklaşım" ve Alman dilbilim okulunun "alıştırma yoluyla davranış geliştirme" prensibini Arapça öğretime uyarlaması bu bağlamda özel önem arz etmektedir. Bu bağlamda araştırma, yalnızca tarihî arka planı incelemekle kalmayıp, aynı zamanda modern Arap dili öğretiminin metodolojik temellerini atan öncü bir şahsiyetin katkılarını da analiz edecektir. Çalışma, mevcut literatürdeki boşluğu doldurmayı hedefleyerek, Arap dili öğretiminin modernleşme sürecine ilişkin somut örnekler üzerinden Memmedov'un yöntem ve materyallerinin ilmî değerini ortaya koymayı hedeflemektedir.

Araştırmanın önemi, Arap dilinin Azerbaycan'daki tarihî gelişimiyle birlikte, bu dili çağdaş pedagojik prensiplere uygun biçimde öğreten ilk kapsamlı ders kitaplarının yazarı olan Prof. Dr. Aliasker Memmedov'un etkisinin, günümüz eğitim kurumlarına kadar uzanan geniş bir yelpazede hissedilmesinden kaynaklanmaktadır. Onun çalışmaları sayesinde Azerbaycan, yalnızca klasik metin aktarımına dayalı bir dil öğretimi geleneğinden çıkarak; modern öğretim materyalleri, karşılaştırmalı dil pedagojisi ve Avrupa merkezli metodoloji anlayışıyla beslenen sistemli bir Arap dili öğretimi altyapısına kavuşmuştur.

XX. yüzyılda Azerbaycan'da Arap Dilbiliminin Gelişim Süreci

XX. yüzyılın başlarına gelindiğinde Azerbaycan'da Arap dili öğretimi, klasik dönemdeki canlılığını büyük ölçüde yitirmiş olsa da, geleneksel yöntem ve medrese temelli eğitim sistemi içinde varlığını sürdürmekteydi. Bu dönemde, önceki yüzyıllardan farklı olarak Arapça yazılmış teorik dil çalışmaları yerine, daha çok Arapçanın uygulamalı yönüne odaklanan, medrese çevrelerinde iç kullanım amacıyla hazırlanmış sade ve nominatif nitelikli metinler kaleme alınmıştır. Bu tür eserlerin yazılması ise doğrudan İslâmî eğitim sisteminin bir mirası olarak varlığını sürdüren cami ve medreselerde, Kur'ân-ı Kerîm'in dili olan Arapçaya ve bu dil aracılığıyla dinî ilimlerin öğretilmesine duyulan ihtiyaçtan kaynaklanmıştır.

XX. yüzyılda Azerbaycan'da gelişen Arap dilbilimi kendine özgü niteliklere sahiptir. Bu dönemden itibaren, klasik dönemde ortaya çıkıp gelişen Arap dili çalışmalarının bağlamından çıkarak, XVI. yüzyılda Avrupa'da şekillenen oryantalist bilim anlayışının bir parçası hâline gelmiştir. Böylelikle Azerbaycan'daki Arap dili araştırmaları, Arap ve Müslüman ilim çevrelerinden ziyade, Avrupa ve özellikle Rus bilim ortamından beslenmeye başlamıştır. Azerbaycan'ın Rusya sınırları içinde bulunması, Arap dilbiliminin gelişimini büyük ölçüde Rus şarkiyat okulunun yönlendirmesi sonucunu doğurmuştur. Nitekim XIX. yüzyılın sonları ile XX. yüzyılın başlarında Rusya, şarkiyat alanında kendi bağımsız ekolünü oluşturmayı başarmış ve bu sahada yoğun ilmî çalışmalar yürütmüştür (Eyvazova, 2019, s. 43).

Dolayısıyla Azerbaycan'da XX. yüzyılda gelişen Arap dilbilimi, klasik İslamî gelenekten farklı olarak, daha çok Batı'nın ve özellikle Rusya'nın bilim anlayışına dayanan bir yöntemle şekillenmiş, konulara yaklaşım biçimi, kullanılan yöntemler ve ilmî terminoloji açısından yeni bir yönelim kazanmıştır.

Şarkiyat araştırmaları sahasında yetkinliğiyle tanınan Rus bilgini İgnatıy Kraçkovski'nin ifadesiyle, "Rusya, şarkiyat biliminin ileri düzeyde geliştiği XVII. yüzyılda Hollanda ve İngiltere'nin, XVIII. yüzyılda ise Almanya'nın bu alanda elde ettiği tecrübeleri incelemiş ve bu farklı tecrübelerin sentezi temelinde bu bilim dalını kurmak ve geliştirmek için çaba göstermiştir". (Krachkovskiy, 1950: 50).

Rusya'da şarkiyat bilimi XIX. yüzyılın ilk on yıllarından itibaren teşekkül etmeye başlamıştır. Bu alandaki en önemli başarılar, 1917 yılında gerçekleşen Ekim Devrimi'ne² kadar geçen süreçte, dönemin başlıca şarkiyat merkezleri olan Petersburg ve Moskova'da, yalnız Rus bilim insanlarının değil, aynı zamanda Rusya'yı oluşturan çeşitli halkların temsilcilerinin de iştirakiyle elde edilmiştir. Özellikle vurgulanmalıdır ki, Rusya'da şekillenen şarkiyat biliminin gelişimine Arapça, Türkçe ve Farsça gibi Doğu dilleri ve kültürlerine derinlemesine vâkıf olan Azerbaycanlı âlimler de kayda değer katkılar sağlamış; bu sahada faaliyet gösteren merkezlerde görev alarak bilimsel üretime ortak olmuşlardır.³

XX. yüzyılda Azerbaycan'da teşekkül ederek gelişen arap dilbiliminin ilerleme evreleri, arapşinaslık⁴ ile onun içinde yer aldığı daha geniş bir disiplin olan şarkiyat çerçevesinde değerlendirilmelidir. Kanaatimizce, XX. yüzyılda Azerbaycan'da şarkiyat ilminin ve onun alt disiplinlerinden biri olarak arapşinaslığın gelişim sürecini yaklaşık olarak iki temel döneme ayırmak mümkündür:

Birinci aşama – XX. yüzyılın ilk yarısını kapsamaktadır.

İkinci aşama – XX. yüzyılın ikinci yarısını içine almaktadır.

Elbette, herhangi bir bilim dalının oluşup gelişebilmesi için uygun bir ilmî ortamın varlığı, en temel ve öncelikli şarttır. XX. yüzyılda Azerbaycan'da ilmî hayatın temellerini atan en önemli adım, 1919 yılında Doğu'da kurulan ilk yükseköğretim kurumu olan ve bugün Bakü Devlet Üniversitesi adıyla faaliyet gösteren bu büyük maarif ocağının açılması olmuştur.

Şunu da belirtmek gerekir ki, Bakü Devlet Üniversitesi, 28 Mayıs 1918 tarihinde kurulmuş ve ömrü kısa sürmüş olan Azerbaycan Cumhuriyeti'nin bir yadigarıdır.

Ekim Devrimi'nden sonra, 6 Şubat 1922 tarihinde Halk Maarif Komiserliği, Üniversite Şurası'na Doğu Fakültesi'nin kurulmasına yönelik hazırlıkların başlatılması yönündeki talebini iletmiştir. Bu gelişmenin ardından, Doğu Fakültesi'nin ilk toplantısı 12 Nisan 1922 tarihinde gerçekleştirilmiştir (Makovelskiy, 1930: 103).

² "Ekim Devrimi" veya "Bolşevik İhtilali", 25 Ekim 1917 (Gregoryen takvimine göre 7 Kasım 1917) tarihinde Rusya'da meydana gelen ve Bolşeviklerin önderliğinde Çarlık rejimini devirerek Sovyetler Birliği'nin kuruluşuna zemin hazırlayan siyasî ve toplumsal devrimdir.

³Bkz. Məmmədov, N. (1993). *Moskva Şərq Dilləri İnstitutunun azərbaycanlı alimləri (1876–1938)*. Bakı: Sabah

⁴ *Arapşinaslık* (İng. *Arabic Studies* / Rus. *Арабистика* / Arapça: *الاستعراب*), Arap edebî dili ile onun konuşma lehçelerini, edebiyatını, tarihini, kültürel yapısını, toplumsal ve ekonomik gelişimini, dinî-felsefî düşünce sistemini, sanatını, etnografyasını ve Arap toplumlarının maddî-manevî kültür mirasını ilmî yöntemlerle inceleyen disiplinler bütününü ifade eden geniş kapsamlı bir araştırma sahasıdır. Terim, Avrupa'da Erken Modern Dönemde ortaya çıkmış ve zamanla şekillenen ilmî gelenek içerisinde Azerbaycan akademik çevrelerinde yerleşik bir kullanım kazanmıştır. Bu çalışmada tercih edilen "Arapşinaslık" kelimesi de söz konusu yerli elmi terminolojiye dayanmakta olup, Türkçede birebir karşılığı bulunmadığından terminolojik tutarlılığı ve disiplin içi kavramsal netliği koruma amacıyla özgün biçimiyle muhafaza edilmiştir.

1929 yılında Şarkiyat Fakültesi faaliyetini durdurmuştur. Nihayet, 1945/46 öğretim yılında Filoloji Fakültesi'nin Doğu Dilleri Bölümü temelinde yeniden Şarkiyat Fakültesi açılmıştır.

Sovyetler Birliği Komünist Partisi'nin XX. Kongresi'nden (1956) sonra, Azerbaycan Üniversitesi'ni şarkiyat araştırmaları ve bu alanda uzman kadroların yetiştirilmesi bakımından güçlü bir merkeze dönüştürme yönündeki çabalar daha da pekişmiştir. Bu doğrultuda, 1957–1958 öğretim yılında Azerbaycan Üniversitesi'nin Şarkiyat Bölümü yeniden fakülte statüsüne kavuşturulmuştur.

Eğer Azerbaycan'da Şarkiyat Fakültesi'nin tarihî gelişim sürecine yakından bakılacak olursa, Sovyetler Birliği döneminde iktidardaki partinin kararları doğrultusunda fakültenin faaliyetlerinin defalarca kesintiye uğradığı ve belirli aralıklarla yeniden faaliyete geçirildiği açıkça görülmektedir. Nitekim, Bakü Devlet Üniversitesi tarihine ilişkin kaleme alınmış kaynak eserlerden birinde, Şarkiyat Fakültesi'nin kuruluş süreci şu şekilde aktarılmaktadır: 1957 yılının Eylül ayında, Fars Dili ve Edebiyatı bölümü Filoloji Fakültesi bünyesinden ayrılmış ve Fars Dili ve Edebiyatı, Türk Dili ve Edebiyatı, Arap Dili ve Edebiyatı ile Kütüphanecilik bölümlerinden oluşan yeni bir Şarkiyat Fakültesi teşkil edilmiştir. Öğrenci sayısının az olması nedeniyle, sonuncu bölüm olan Kütüphanecilik de bu fakülteye dâhil edilmiştir (Alimirzoev, 1969: 162).

Şarkiyat Fakültesi'nin tarihine bakıldığında, Arap Dili ve Edebiyatı Bölümü'nün bağımsız bir birim olarak ancak 1957 yılında kurulmuş olduğu görülmektedir. Bu tarihe kadar Arap dili, İranoloji ve Türkoloji bölümlerinin ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla yalnızca temel seviyede, giriş düzeyinde bir ders olarak okutulmuştur.

Doğaldır ki, Arap dilinin bu şekilde öğretilmesi yalnızca Azerbaycan'a özgü bir durum değildi; benzer uygulamalar, Sovyetler Birliği döneminde faaliyet gösteren diğer şarkiyat merkezlerinde de yaygındı. Zira bu yıllarda bütün ilmî ve idarî yönelimler merkezden belirlendiğinden, Azerbaycan'daki bilimsel çalışmaların ve onun bir parçası olan şarkiyat araştırmalarının hedef ve görevleri de Moskova merkezli olarak tayin edilmekteydi (Eyvazova 2019: 52).

Bu yıllar içerisinde, 1947 yılında Azerbaycanlı maarifçi ve ilim adamı Muhtar Efendizade tarafından kaleme alınan ve dönemin Arap diliyle ilgili ilk ders kitabı niteliğinde olan *Arap Dilinin Anahtarı* yayımlanmıştır. Eserin giriş bölümünde yazar şu ifadeleri kullanmaktadır: “*Kitabımız, Kirov adını taşıyan Azerbaycan Devlet Darülfünunu'nun⁵ Filoloji ve Şarkiyat Fakülteleri kürsülerinin talimatı doğrultusunda, adı geçen fakültelerin birinci ve ikinci sınıflarında okutulacak Arap dili öğretim programına uygun biçimde hazırlanmıştır.*

Şarkiyat Fakültesi'nin kuruluşundan önce Darülfünunumuzda okutulan diğer dil dersleriyle kıyaslandığında, Arap dili dersi çok da ön planda yer alamamıştır. Ancak bu fakültenin açılmasının ardından, Doğu edebiyatlarının anahtarı konumunda olan bu dilin öğrenimi özel bir önem kazandı. Bu nedenle, Arap dilinin kapsamlı ve derinlemesine öğretilmesi için her şeyden önce çağdaş niteliklere sahip bir ders kitabının hazırlanması gereği ortaya çıktı. Bu meselenin çözümü ise, kürsü kurulunun kararıyla bana tevdi edildi.” (Efendizade, 1947: 3–4)

Ancak, yazarın tüm istek, arzu ve gayretine rağmen, dönemin modern gerekliliklerine cevap vermesi hedeflenen ve bu yönüyle literatürde ilk örnek olarak kayda geçen söz konusu ders

⁵ Azerbaycan Devlet Darülfünunu, günümüzde Bakü Devlet Üniversitesi adıyla faaliyet göstermektedir.

kitabı, yine de mevcut klasik öğretim yöntemlerinden bütünüyle arındırılmış bir yapı ortaya koyamamıştır. Dolayısıyla, her ne kadar eser bazı yönleriyle geleneksel yöntemlerden bütünüyle uzaklaşmamış olsa da, yazarın modern bir ders materyali hazırlama yönündeki gayreti, bilim camiası açısından hem döneminin koşulları göz önünde bulundurularak hem de şarkiyat eğitimi katkı sağlama amacı bakımından değerli ve dikkate şayan bir girişim olarak değerlendirilir.

Böylece Azerbaycan'da XX. yüzyılın birinci yarısını kapsayan ilk dönemi, Arapşinaslığın yeni temeller üzerinde gelişmesine zemin hazırlayan bir hazırlık safhası olarak nitelendirmek mümkündür. Bu dönemde özellikle 1950'li yılların sonlarından itibaren Azerbaycan'da Arap dili eğitimi ve araştırmaları daha sistemli bir çerçeveye oturtulmuş, alan uzmanı kadroların yetiştirilmesi yönünde önemli adımlar atılmıştır.

Bugünkü Bakü Devlet Üniversitesi bünyesinde Arap Dili ve Edebiyatı kürsüsünün faaliyetleri yeniden canlandırılmış, bu alanda görev alacak öğretim üyelerinin hazırlanmasına yönelik yurt içi ve yurt dışı akademik bağlantılar güçlendirilmiştir.

Bu sürecin önemli bir göstergesi olarak, modern öğretim esaslarına uygun yeni ders kitaplarının hazırlanması, sözlük çalışmalarının genişletilmesi ve Arap dili öğretiminin ana dili ile karşılaştırmalı olarak ele alınması gibi yenilikçi yaklaşımlar göze çarpmaktadır.

XX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren şekillenen bu dönem, Azerbaycan Arapşinaslık tarihinin en verimli, en sistemli ve ilmi bakımdan en güçlü evresi olarak öne çıkmaktadır. Bu süreçte Azerbaycan Arapşinaslığı, bağımsız bir akademik kimlik kazanmış; kurumsal yapısı, metodolojik temelleri ve yetiştirdiği bilim insanlarıyla hem ulusal hem de uluslararası ilmi çevrelerde saygın bir konuma ulaşmıştır.

Daha önce de belirtildiği üzere, herhangi bir bilim alanının sistemli biçimde gelişebilmesi, ancak uygun bir ilmi ortamın varlığıyla mümkündür. Azerbaycan'da Arapşinaslık biliminin, dolayısıyla onun ayrılmaz bir kolu olan Arap dilbiliminin gelişimini hızlandıran en önemli etken, bugün Bakü Devlet Üniversitesi bünyesinde faaliyet gösteren Şarkiyat Fakültesi'nin Arap Dili Bölümü ile doğrudan ilişkilidir. Bu kurum, Azerbaycan'da Arap dili öğretiminin kurumsallaşmasını sağlayan, aynı zamanda Arapşinaslık geleneğinin modern anlamda şekillenmesine zemin hazırlayan başlıca ilmi merkez konumundadır.

Bakü Devlet Üniversitesi bünyesinde Arap Dili ve Edebiyatı bölümünün açılması, o zamanın çağdaş öğretim yöntemlerine dayalı bir Arapça ders kitabının hazırlanması ve bu doğrultuda uzman Arap dili kadrolarının yetiştirilmesi sürecine önemli katkılar sağlamıştır. Bu uzmanlar, eğitimlerini Bakü Devlet Üniversitesi'nde tamamladıktan sonra meslek hayatına atılmışlardır.

1958 yılının Mart ayında Azerbaycan SSC Bilimler Akademisi nezdinde kurulan Şarkiyat Enstitüsü ve sonrasında bu kuruma bağlı Elyazmaları Enstitüsü'nün de eklenmesi, Arap dili çalışmalarının kurumsal düzlemde ilerlemesine önemli katkılar sağlamıştır. Böylece, Arap dilbiliminin teorik ve pratik yönleri üç temel akademik merkez etrafında şekillenmeye başlamıştır. Bu çerçevede akademik personelin yetiştirilmesinde başlıca merkez konumunda olan kurum bugünkü Bakü Devlet Üniversitesi olmuştur.

1958 yılında Prof. Dr. Aliasker Memmedov'un kaleme aldığı ve Azerbaycan Devlet Üniversitesi'nin Fars Dili ve Türk Dili bölümlerinde öğrenim gören I-IV. sınıf öğrencileri için hazırlanan 573 sayfalık kapsamlı *Arap Dili* ders kitabı yayımlanmıştır. Bu eser, Sovyetler Birliği genelinde yaklaşık 5.000 adet yüksek bir tirajla basılan ilk kapsamlı Arapça ders kitabı olması

bakımından yalnızca Azerbaycan'da değil, aynı zamanda Tacikistan, Özbekistan ve diğer bazı Sovyet cumhuriyetlerinde de yaygın şekilde kullanılmıştır.

Zamanın modern pedagojik prensiplerine dayalı olarak hazırlanan bu kitap, Azerbaycan'da Arapça öğretiminin kurumsallaşmasında ve alan uzmanlarının yetiştirilmesinde bir dönüm noktası niteliğindedir. 1950'li yıllardan itibaren başlayan bu ikinci dönem; yeni ders kitaplarının ve eğitim materyallerinin hazırlanması, bu eserler aracılığıyla Arapşinaslık alanında uzman kadroların yetiştirilmesi ve aynı zamanda Azerbaycan'da Arapşinasların ilmî faaliyet alanlarının genişlemesiyle karakterize edilmektedir.

Bu yıllarda Arapşinaslık bilimi yalnızca dil öğretimiyle sınırlı kalmamış; Arap dilbilimi, Arap ülkelerinin tarihi, edebiyatı, toplumsal düşünce yapısı, felsefî mirası, sosyo-kültürel yapısı ve Arap dünyasının ekonomik yapısı gibi çeşitli alt alanlarda da ilmî araştırmalara başlanmış ve bu sahalarda uzmanlaşacak akademik kadroların yetiştirilmesine yönelik önemli adımlar atılmıştır.

Azerbaycan'da Arapşinaslık biliminin diğer akademik sahalarda saygın bir konum kazanmasında ve yüksek bir gelişim ivmesi yakalamasında, seçkin Arapşinas, çok dilli bir dilbilimci ve entelektüel birikimi yüksek bir ilim adamı olan Prof. Dr. Aliasker Memmedov'un katkıları hayati derecede önem taşımaktadır. O, Azerbaycan'da Batı metodolojisine dayalı modern Arapşinaslık okulunun kurucu şahsiyeti olarak bilim tarihinde öncü bir rol üstlenmiştir.

Bu çalışmada Aliasker Memmedov'un hayatına yer verilmesinin temel nedeni, onun yaşam öyküsünün yalnız bireysel bir biyografi olarak değil, aynı zamanda bir dönemin ilmî, kültürel ve pedagojik gelişimini yansıtan örnek bir model olarak değerlendirilmesidir. Bu bağlamda, Memmedov'un hangi şartlar altında yetiştiği, bilimsel başarılarını hangi yöntemlerle gerçekleştirdiği ve Azerbaycan'da Arap dili öğretiminin kurumsallaşmasına nasıl öncülük ettiği ayrıntılı biçimde ele alınmıştır. Çalışmanın bir diğer amacı da, Azerbaycan bilim dünyasının seçkin bir temsilcisi olarak Aliasker Memmedov'un ilmî ve pedagojik mirasını uluslararası akademik çevrelere tanıtmaktır.

Aliasker Memmedov'un Hayatı

Azerbaycan'da modern Arapşinaslık okulunun kurucusu olarak kabul edilen Aliasker Memmedov, çağdaş ilmî düşünceye ve pedagojik yaklaşımlara derin ilmî hâkimiyeti olan seçkin bir ilim adamıdır. Çok yönlü dil bilgisi, metodolojik tutumu ve ilmî camiaya kazandırdığı itibar ile yalnız Azerbaycan'daki Arap araştırmalarının değil, aynı zamanda Sovyetler Birliği şarkiyat araştırmalarının da mümtaz simalarından biri hâline gelmiştir.

Yalnız bir eğitimci ve metodist değil, aynı zamanda Arap dili öğretiminin teorik ve pratik temellerini sistemli biçimde ortaya koyan, bu alanda ilk kapsamlı ders materyallerini kaleme alan öncü bir bilim insanı olarak tanınmaktadır. Onun ilmî ve pedagojik faaliyetleri, Azerbaycan Arapşinaslık tarihinde bir dönüm noktası olarak değerlendirilmektedir.

Memmedov, 10 Ekim 1919 tarihinde Bakü'nün Keşle köyünde dünyaya gelmiştir. İlköğrenimini tamamladıktan sonra 1933–1937 yılları arasında N. Narimanov adını taşıyan Bakü Sanayi Teknik Okulu'nun makine bölümünde eğitim görmüştür. Eğitimine Azerbaycan Pedagoji Enstitüsü'nün Almanca bölümünde devam etmiş; öğrenciliği sırasında Bakü Askerî Denizcilik Okulu'nda Almanca öğretmeni olarak görev yapmıştır. 1941 yılında üniversiteden başarıyla mezun olduktan kısa bir süre sonra, Sovyetler Birliği'nin II. Dünya Savaşı'na girmesi üzerine askerlik hizmetine çağırılmıştır. Aliasker Memmedov, bir tesadüf sonucu Sovyet Ordusu'nun

Yabancı Diller Askerî Enstitüsü'ne gönderilir ve burada Arap dili eğitimi almaya başlar. Bu gelişme, onun hayatında bir dönüm noktası teşkil eder.

Enstitüde, Aliasker Memmedov dönemin tanınmış Arapşinas alimlerinden H. Baranov'un⁶ öğrencisi olur ve ondan ders alır. Ancak o yıllarda öğretim süreci ciddi zorluklarla doluydu. Bu zorlukların başlıca sebebi, dönemin ihtiyaçlarına cevap verebilecek nitelikte Arapça ders kitaplarının bulunmamasıydı. Nitekim değerli bilim insanı Baranov, dersleri kendi hazırladığı metinler temelinde yürütmek zorunda kalmıştır. Burada ayrıca vurgulanması gereken bir husus da şudur: Rusya devleti, birkaç yüzyıldır Arapşinaslık ilminin gelişimini teşvik etme yönünde çeşitli girişimlerde bulunmaktaydı. Özellikle bu alanda uygulamalı deneyim kazanmak amacıyla, uzmanlar hem Doğu ülkelerine hem de Avrupa'daki önde gelen Arapşinaslık merkezlerine gönderilmekteydi.

XX. yüzyılın başlarında ise, uzun süren araştırma ve arayışların ardından Rusya, kendi Arapşinaslık okulunu oluşturmayı başarmıştır. Harlampiy Baranov, bu okulun önde gelen temsilcilerinden biri olarak kabul edilmektedir. Aliasker Memmedov'un, bizzat Baranov gibi tanınmış bir Arap dili uzmanından ders almış olması ve Sovyetler Birliği'nin merkezinde, doğrudan bu ilmî çevrede yetişmiş olması, onun ileriki dönemlerdeki bilimsel ve pedagojik kariyerinde belirleyici bir rol oynamıştır (Yusifova (Eyvazova), 2001:150–151).

1944 yılında enstitüden üstün başarıyla mezun olan Memmedov, 1945 yılının başında askerlik görevini tamamlamak üzere Tiflis'e gönderilmiştir. Kısa bir süre sonra, Sovyetler Birliği Dışişleri Bakanlığı tarafından alınan özel bir kararla Moskova'ya çağırılmış ve Yakın Doğu Ülkeleri Dairesi'ne baş referent olarak atanmıştır. 1945–1947 yılları arasında bu görevde bulunmuş, Arap ülkeleriyle diplomatik ilişkilerin yürütülmesinde aktif rol oynamıştır.

Tarihin İçinde Bir Bilim İnsanı: Aliasker Memmedov ve Nürnberg Yargılaması

Aliasker Memmedov'un hayatında dikkat çeken önemli dönüm noktalarından biri de, onun II. Dünya Savaşı'nın ardından gerçekleştirilen uluslararası Nürnberg Mahkemesi'nde görev almasıdır. Sovyetler Birliği Dışişleri Bakanlığı'nda çalıştığı dönemde, ona bir kez daha tarihin şekillendiği bir sürecin doğrudan tanığı olma fırsatı doğmuştur. Bu görev, Nazi savaş suçlularının yargılandığı Nürnberg kentinde kurulan Uluslararası Askerî Ceza Mahkemesi'nde çevirmen olarak yer almasıyla ilgilidir.

Nürnberg Yargılamaları toplamda yaklaşık 11 ay sürmüş, Aliasker Memmedov ise bu sürecin 11 Aralık 1945 – 20 Şubat 1946 tarihleri arasındaki kısmına aktif olarak katılmıştır. Mahkemede üstlendiği temel görev, yargılamalar kapsamında sunulan belgelerin Almanca'dan Rusça'ya yazılı biçimde tercüme edilmesi olmuştur. Bu iki buçuk aylık süre zarfında, Memmedov'un otuzdan fazla resmî belgeyi eksiksiz ve doğru biçimde tercüme ettiği kayıt altına alınmıştır. Kanlı bir savaşın ardından gerçekleştirilen böylesine büyük ve görkemli bir yargı sürecinde, en sorumluluk gerektiren, en hassas ve en titiz görevlerden biri olan belge çevirileriyle meşgul olan Aliasker Memmedov 1959 yılına kadar yurt dışına gönderilme hakkından mahrum bırakılmıştır.

⁶ Harlampiy Karpoviç Baranov (1904–1987) – Rusya ve Sovyetler Birliği döneminin önde gelen Arapşinası, modern Moskova Arapşinaslık ekolünün kurucusu olarak kabul edilmektedir.

Aliasker Memmedov'un Bilimsel Kimliğinin Şekillendiği Dönem (1947–2000)

1947 yılının Ağustos ayında Aliasker Memmedov Azərbaycan'a dönmüş və aynı yılın sonlarında Azərbaycan Devlet Üniversitesi Şarkiyat Fakültesi'ne geçmiştir. Akademik hayata olan ilgisi, onu diplomatik görevden bilime yönlendirmiştir. Fakültede önce doktora öğrencisi olarak eğitime devam etmiş, 1948–1950 yılları arasında hem ders vermiş hem de doktora çalışmalarını sürdürmüştür.

1954 yılında doçent, 1967 yılında ise profesör unvanını alan Aliasker Memmedov, 1972 yılında Azərbaycan Cumhuriyeti tarafından verilen en saygın akademik unvanlardan biri olan “Emektar Bilim İnsanı” (Əməkdar Elm Xadimi) unvanına layık görülmüştür.

1962–1963 yılları arasında Şarkiyat Fakültesi Dekanı olarak görev yapan Aliasker Memmedov, 1962–1988 yılları arasında ise Arap Filolojisi Anabilim Dalı Başkanlığı görevini yürütmüştür. Tam 29 yıl boyunca bu akademik birimin hem ilmî hem de idarî sorumluluğunu başarıyla üstlenmiştir.

Söz konusu dönemde yaşanan ciddi kadro yetersizliği koşullarında, Memmedov büyük bir sorumluluk alarak farklı akademik kurumlardan vekil öğretim elemanlarını fakülteye davet etmiş, hatta Şarkiyat Fakültesi'nin son sınıf öğrencilerinden bazılarını birinci sınıf öğrencilerine ders vermek üzere görevlendirmiştir. Bu tür özverili girişimler, Arap Dili Anabilim Dalı'nın sürekliliğini ve işlevselliğini korumasını sağlayarak, birimin akademik varlığını güvence altına almıştır.

Memmedov Arap dili eğitiminin kurumsallaşması, eğitim materyallerinin hazırlanması ve bu alanın bilimsel temellere oturtulması yönünde de önemli katkılar sağlamıştır. Bu özverili ve uzun soluklu hizmetlerinin bir nişanesi olarak, 1994 yılında Azərbaycan Yüksek Atama Kurulu (Ali Attestasiya Komissiyası) tarafından istisnai bir kararla doğrudan “pedagoji bilimler doktoru” (elmlər doktoru) unvanı kendisine verilmiştir. Bu karar, onun yalnızca başarılı bir akademisyen değil, aynı zamanda bir bilimsel ekolün kurucusu olarak da kabul edildiğinin açık bir göstergesidir.

Aliasker Memmedov, Azərbaycan Devlet Üniversitesi'nde (günümüzdeki Bakü Devlet Üniversitesi) doktora öğrencisi olarak başladığı bilimsel kariyerini, tam 51 yıl boyunca aynı kurumda sürdürmüş, bu süre zarfında Arap dili alanında yerli uzman kadroların yetiştirilmesinde öncü ve vazgeçilmez bir rol oynamıştır (Məmmədliyəv və Yusifova (Eyvazova), 2003)

6 Aralık 1999 tarihinde, Azərbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı tarafından, Prof. Dr. Aliasker Memmedov'a, ülke bilimi ve eğitime yaptığı benzersiz katkılardan ötürü bireysel cumhurbaşkanlığı bursu takdim edilmiştir. Bu üst düzey devlet ilgisi, onun ulusal bilimsel ve kültürel mirasa sunduğu değerli katkılarının resmî düzeyde takdir edilmesinin simgesel bir ifadesi olmuştur.

Arap dili alanında Azərbaycan'da modern bilimsel temelleri atan, seçkin bir akademisyen, eğitimci ve bilim insanı olan Prof. Dr. Aliasker Memmedov, 29 Ocak 2000 tarihinde hayata veda etmiştir.

Aliasker Memmedov'un Akademik ve Bilimsel-Pedagojik Faaliyetleri

Memmedov, Arap dilbiliminin hem kuramsal hem de uygulamalı alanlarında önemli bilimsel katkılar sunmuştur. *Modern Arap Edebî Dilinde Basit Cümlelerin Söz Dizimi* (Mamedov, 1953) başlıklı doktora tezi, onun söz dizimi alanındaki araştırmalarının temelini oluşturur.

Aliasker Memmedov'un Arap dilinin yapısal çözümlemesine ilişkin birçok önemli çalışması bulunmaktadır. Bunlar arasında "*Modern Arap Edebî Dilinde İştikaklar (Neolojizmler) Üzerine*" (Mamedov, 1948), "*Arap Gramerinde Basit Cümlelerin İncelenmesi*" (Mamedov, 1953), "*Ahmed b. Lütfullah'ın ('Müneccimbaşı') Câmi'ü'd-Düvel ve İbn el-Ezrak'ın Meyyâfârikîn Tarihi Adlı Eserlerinden Yapılan Bilimsel Tercümeler (açıklama ve eklerle birlikte)*" (Mamedov, 1957), "*Arap Edebî Dilinde İşaretlenmiş Adı Olan Cümle ya da İkilemeli Cümle*" (Mamedov, 1968), "*Arap Edebî Dilinde Bazı İsimlerin Dilbilgisel Cinsiyetinde Kararsızlık*" (Məmmədov, 1976), "*Arap Atasözlerinin Bazı Sözdizimsel Özellikleri Üzerine*" (Məmmədov, 1981), "*Arap Edebî Dilinde Temyiz Sözdizimsel İşlevi*" (Mamedov, 1986) adlı çalışmaları sayılabilir. Bu eserlerde, Arapçanın söz dizimi, ad cümleleri, tamyiz ve deyimsel yapılara dair kapsamlı analizler yer almaktadır. Bu gibi çalışmaları Arap dilinin kuramsal yönlerine dair kaleme alınmış nitelikli araştırmalardır.

Aliasker Memmedov'un uygulamalı dilbilim sahasına katkıları da dikkat çekicidir. Özellikle Arapça öğretiminin yöntemleri üzerine kaleme aldığı bazı çalışmaları, bu alandaki pedagojik birikimini ve dönemin öğretim anlayışını açık biçimde yansıtmaktadır. Şu eserleri bu bağlamda öne çıkmaktadır: *ADÜ'de Arap Dilinin Öğrenilmesi Deneyiminden* (Mamedov, 1960), *Sovyet Azerbaycanı'nda Arapşinaslık* (Mamedov, 1972), *Arapça okuma alıştırmaları üzerine* (Mamedov, 1985). Bu gibi yayınlar, yalnızca pedagojik yaklaşımları değil, aynı zamanda dönemin genel dil öğretimi anlayışını da belgelemektedir. Tüm bu çalışmalar göz önüne alındığında, Memmedov'un özellikle Arap dilinin sözdizimsel yapıları üzerine yoğunlaştığı ve bu alanda hem kuramsal hem de uygulamalı düzeyde önemli katkılar sunduğu görülmektedir.

Prof. Dr. Aliasker Memmedov'un ilmi mirası, yalnız hazırladığı ders kitaplarıyla sınırlı olmayıp, Azerbaycan'da Arap dili öğretiminin kuramsal çerçevesini belirleyen köklü bir metodoloji anlayışın şekillenmesine öncülük etmiştir. Onun çalışmaları, klasik Arap gramer geleneği ile modern dilbilim ilkeleri arasında sağlam bir köprü kurmuş; böylece Azerbaycan'da Arap dili eğitimi, taklitçi bir aktarımdan sistematik ve araştırmaya dayalı bir öğretim modeline dönüşmüştür.

Memmedov, akademik hayatının büyük bir bölümünü Arapça ders kitaplarının hazırlanmasına ve dil öğretim materyallerinin geliştirilmesine adanmıştır. Bu ders kitaplarında yer alan her bir dilbilgisel ve sözlük bilgisine dair örnek, başlı başına özgün bir araştırma konusu niteliğindedir. Bu yönüyle onun ders kitapları yalnızca birer öğretim materyali değil, aynı zamanda uygulamalı dilbilim açısından ilmi içerikli kaynaklar olarak değerlendirilebilir.

Özellikle bu eserlerde, klasik Arapçaya dayalı geleneksel yaklaşımlardan farklı olarak, dili anadil bağlamında karşılaştırmalı yöntemlerle açıklaması, onun çağdaş öğretim tekniklerine verdiği önemi göstermektedir.

Aliasker Memmedov'un akademik mirasının temelini, Arap dili üzerine kaleme aldığı çok sayıda bilimsel makale, araştırma ve öğretim materyali oluşturmaktadır. Farklı yıllarda ortaöğretim ve yükseköğretim kurumları için Azerbaycan ve Rus dillerinde hazırladığı otuzdan fazla *Arapça ders kitabı*⁷, *Arapça öğretim programları* (Məmmədov, 1963; 1988), *Arapça-*

⁷ İlk Azerbaycan Türkçesinde yayımlanan *Arapça* ders kitabı 1958 yılında basılmış, sağlığında yayımladığı son *Arapça* kitabı ise 1998 yılında okuyucuyla buluşmuştur. Bkz. Kaynakça bölümüne.

Azerice Konuşma Kılavuzu (Məmmədov, 1971) ve benzeri kaynaklar onun bu alandaki üretkenliğini ve katkılarının kapsamını açıkça ortaya koymaktadır.

Azerbaycan'da Arap dili öğretiminin gelişim sürecinde bir dönüm noktası teşkil eden Aliasker Memmedov'a akademik çevrelerde geniş tanınırlık kazandıran en önemli çalışması, şüphesiz ki Arapça ders kitapları olmuştur.

Böylece Aliasker Memmedov, XX. yüzyılın ikinci yarısında Azerbaycan'da Arap dili öğretimine yeni bir soluk kazandırmış; yalnızca dil öğretimini değil, aynı zamanda Arapşinaslığın çeşitli alanlarında faaliyet gösterecek uzman kadroların yetişmesine de zemin hazırlamıştır. (Yusifova (Eyvazova), 2001: 151)

Aliasker Memmedov'un Arap dili öğretimine ilişkin pedagojik yaklaşımları, dönemin basın organlarına verdiği röportajlarda da açık bir biçimde ortaya konulmaktadır. Bu çerçevede, gazetelerden birine verdiği mülakatlarda, dil öğretimine dair benimsediği metodolojik yaklaşımı şu sözlerle ifade etmiştir: "*Arap dilini öğrenmekte ve öğretmekte Almanca bilmemin büyük rolü oldu. Yani Arap dili öğretimini Avrupa tarzda kurguladım. Benim kitabım grameri değil, Arapçayı öğretmeye yöneliktir.*"(Babaşov, 1999b)

Bu açıklama, yazarın pedagojik yaklaşımının klasik gramer odaklı öğretim anlayışından ayrıldığını ve iletişimsel-işlevsel temellere dayalı bir yöntemi benimsediğini göstermektedir. Aliasker Memmedov, Batı dilbilim okullarının etkisiyle Arapçayı yalnızca sözdizimsel ve biçimsel kurallar bütünü olarak değil, aynı zamanda etkili bir iletişim aracı olarak öğretmeyi hedeflemiştir.

Alesker Memmedov'un Arapça Ders Kitaplarının Yapısal ve Bilimsel Nitelikleri

Alesker Memmedov'un Arapça öğretimi alanındaki yenilikçi yaklaşımının ilk kapsamlı ve sistemli örneğinin 1958 yılında yayımlanan Arap Dili başlıklı ders kitabında somutlaştığını daha önce belirtmiştik. Nitekim Şarkiyat Fakültesi'nin Fars ve Türk bölümlerinin ihtiyaçlarına göre hazırlanan bu eser, Azerbaycan'da modern pedagojik ve dilbilimsel ilkeler doğrultusunda kaleme alınmış ilk Arapça ders kitabı olarak ayrıcalıklı bir konuma sahiptir. Memmedov, kitabın "Önsöz" kısmında, Arapçanın yüzyıllar boyunca İbn Hişâm, İbn Mâlik ve el-Cürcânî gibi klasik nahiv bilginlerinin kural merkezli yaklaşımları doğrultusunda öğretildiğini; ancak çağdaş dilbilimin ortaya koyduğu kuramsal çerçeveye ışığında bu geleneğin yenilenmesinin zorunlu hâle geldiğini vurgular. Bu nedenle eser, Arapça öğretiminde metodolojik bir dönüşümü hayata geçirme amacını taşıyan programlı bir girişim olarak değerlendirilmelidir (Məmmədov, 1958: 1).

Ders kitabı üç ana bölümden oluşan tutarlı bir yapısal kurguyla düzenlenmiştir: Arap dili ve yazısı hakkında temel bilgileri sunan Giriş Bölümü, 25 dersten meydana gelen Esas Kurs, okuma materyalleri, sözlükler ve tematik kelime listelerinden oluşan Ek Bölüm. Bu bütünsel düzenleme, Memmedov'un dil öğretiminde kademeli ilerleme, işlevsel bütünlük ve sistematik kavrayış ilkelerine dayanan pedagojik yaklaşımının somut bir yansıması niteliğindedir.

Giriş Bölümü'nde alfabe, ses sistemi, yazım ve imlâ kuralları yalnız tanıtıcı çerçevede sunulmakla kalmaz; fonetik, grafik ve anlamsal unsurların öğrenenin zihninde eşzamanlı olarak yapılandırılmasını amaçlayan ardışık mikro-yöntemler aracılığıyla aktarılır. Böylelikle öğrenenin kısa sürede ses-biçim-anlam ilişkisini içselleştirmesi mümkün hâle gelmektedir. Bu yönüyle Memmedov, fonetik unsurları soyut kategoriler hâlinde değil, uygulama ile bütünleşen işlevsel bir yapı içerisinde ele alır.

Esas Kurs, tamamen metne dayalı bir öğretim stratejisi doğrultusunda yapılandırılmıştır. Her ders; metin → söz varlığı → metne bağlı gramer açıklamaları → çok katmanlı alıştırmalar sıralamasıyla ilerlemektedir. Bu ardışıklık, dilin yalnızca kurallar yığını olarak değil, anlam üretimi ve iletişim bağlamı içerisinde kavranması gerektiği yönündeki çağdaş didaktik anlayışla uyumludur. Nitekim Memmedov'un yaklaşımı, "metin → kural → uygulama" modelinin erken dönem ve başarılı bir örneği olarak kabul edilmektedir.

Ek Bölüm, dil ile kültürün bütünleşmesini hedefleyen tamamlayıcı bir düzenlemeye sahiptir. Atasözleri, deyimler, tematik okuma parçaları ve özgün basılı metinlerden oluşan bu bölüm, öğrenenin Arap kültürüne ilişkin farkındalığını artırmakta ve dil öğretiminde kültürel bağlamın belirleyici önemini vurgulamaktadır. Bu tür kültür temelli bir yaklaşım, Sovyet eğitim ortamında son derece sınırlı görülen pedagojik yenilikler arasında yer almaktadır.

Memmedov, ders kitabının hazırlanmasında yararlandığı kaynakları da büyük titizlikle kaydetmektedir. H. K. Baranov (Baranov, 1947), A. A. Kovalev, G. Ş. Şarbatov (Kovalev ve Sharbatov, 1954), N. V. Yuşmanov (Yushmanov, 1928), D. V. Semenov (Semenov, 1941), A. F. Haşab (Khashab, 1910), B. M. Grande (Grande, 1950), K. V. Ode-Vasileva (Ode-Vasileva, 1947), L. Z. Pisarevskiy (Pisarevskiy, 1950), A. Krımskiy (Krymskiy, 1909–1912), Ernst Harder (Harder, 1898), Karl Brockelmann (Brockelmann, 1948), Reşid eş-Şertûnî (Sharṭūnī, 1902) ve Hans Vehr (Wehr, 1952) gibi dönemin önde gelen dilbilimcilerine yapılan sistemli atıflar, eserin bilimsel temelini güçlendirmektedir. Aynı zamanda Arapça gazete ve dergilerden yararlanılması, kitabın dili güncel kullanım bağlamına taşıyan uygulamalı yönünü pekiştirmektedir. (Memmedov, 1958: 11-12)

Bütün bu nitelikleriyle 1958 tarihli söz konusu ders kitabı, yalnız yeni bir öğretim materyali sunmakla kalmamış; aynı zamanda Azerbaycan'da Arapça öğretim metodolojisinin yönünü köklü biçimde değiştiren bir dönüm noktasının başlangıcını oluşturmuştur. Bu eserle birlikte Alesker Memmedov, ülkede uzun yıllar hâkim olmuş kural merkezli öğretim anlayışından uzaklaşarak Arapça eğitimini modern dilbilim ilkelerine dayalı yeni bir zemine taşımıştır. Memmedov'un sonraki çalışmalarının tamamı bu dersliğin ortaya koyduğu metodolojik çerçeve üzerinde sistematik biçimde gelişmiş ve Arap dili öğretiminde yeni bir didaktik modelin temelini atmıştır.

Özellikle giriş bölümünde fonetik açıklamaların hemen ardından kısa alıştırmaların verilmesi ve her dersin sonunda yer alan artan zorluk dereceli metinlerin sunulması, bu dönüşümün somut göstergelerindendir. Aynı şekilde, metnin hemen ardından verilen tematik söz listeleri ve bu sözlerin bir sonraki derste tekrar bağlam içine yerleştirilmesi, Memmedov'un "anlam-kullanım-üretim" temelli yaklaşımının erken uygulamalarıdır.

Bu bağlamda, 1958 tarihli derslikle birlikte Memmedov'un öğretim anlayışı Azerbaycan'da Arap Dili Öğretiminde Metodolojik Dönüşümün temelini oluşturmuştur. Geliştirdiği yaklaşım, dili yalnızca kuralların aktarımından ibaret gören geleneksel yöntemin ötesine geçerek modern didaktik bir çerçeve meydana getirmiştir. Metodolojik yapı aşağıdaki ilkeler üzerinde şekillenmektedir:

1. "Kolaydan zora" ilkesine dayalı kademeli yapı

Derslerde önce kısa ve sade cümlelerin, daha sonra genişletilmiş metinlerin verilmesi; yeni kelimelerin ise önce izah edilip sonra metin içinde işlenmesi buna nümunedir.

2. Fonetik, grafik ve anlam ilişkisini eşzamanlı kurma

Örneğin, “ب – ت – ث” gibi grafik açıdan benzer ancak fonetik olarak farklı olan harflerin ardışık alıştırmalar yoluyla karşılaştırmalı biçimde öğretilmesi bu yaklaşımın tipik bir uygulamasıdır.

3. Metin temelli öğretim modeli

Her dersin “metin → sözlük → kural → uygulama” düzeniyle ilerlemesi, özellikle gramatik konuların önce metin içinde tanıtılıp ardından açıklanmasında açık bir biçimde görülmektedir.

4. Ana diliyle karşılaştırmalı sunum

Örneğin, bazı gramatik unsurlar açıklanırken bunların Azerbaycan Türkçesindeki karşılıklarıyla karşılaştırmalı biçimde ele alınması, konunun anlaşılmasını kolaylaştırmaktadır.

5. Davranış temelli alıştırma sistemi

Çeşitli derslerde tekrar edilen kısa diyaloglar ve kalıp cümleler öğrenilen dil yapılarına alışkanlık kazandırmayı amaçlamaktadır.

Alesker Memmedov'un 1962 yılında yayımlanan ikinci *Arap Dili* ders kitabı, Şarkiyat Fakültesi Arap Dili Bölümü öğrencileri için hazırlanmış ilk uzmanlık düzeyindeki öğretim materyali olması bakımından özel bir önem taşımaktadır. Bu eser, yalnızca daha geniş bir öğrenci kitlesine hitap eden ilk derslikten ayrılmakla kalmamakta; aynı zamanda Memmedov'un Arapça öğretimine ilişkin kuramsal ve didaktik yaklaşımının daha sistematik bir yapıya kavuşturulduğu gelişkin bir model sunmaktadır.

Kitabın “Önsöz” bölümünde dersliğin temel amacının Arapça gramerinin ana unsurlarına dair genel bir kavrayış kazandırmak, yaklaşık 1200 kelimeden oluşan bir temel söz varlığı öğretmek ve öğrencide başlangıç düzeyinde okuma, yazma ve sözlü ifade becerileri geliştirmek olduğu ifade edilmektedir. Böylelikle öğrencinin dersliği tamamladığında nispeten sade Arapça metinleri sözlük yardımıyla anlayabilmesi ve günlük yaşamla ilgili basit konular etrafında temel düzeyde iletişim kurabilmesi hedeflenmektedir (Memmedov, 1962: 1).

Ders kitabı, Memmedov'un 1958 tarihli ilk dersliğinde olduğu gibi, Giriş Bölümü – Esas Kurs – Ek Bölüm biçimindeki üçlü yapısal düzen çerçevesinde hazırlanmıştır. Giriş Bölümü; Arapçanın ses yapısına ilişkin fonetik açıklamalar, alfabenin grafik ve fonetik özellikleri, yardımcı okuma işaretleri, diftonglar, vurgu kuralları ve temel yazım ilkelerini içermektedir. Bu bölümde kullanılan ardışık ve uygulamaya dayalı mikro-yöntemler, öğrencinin fonetik sistemi kısa sürede işlevsel bir biçimde kavramasını sağlayan yöntemsel bir çerçeve sunmaktadır.

Esas Kurs, on üç dersten oluşmakta olup Arapça gramerinin ve temel söz varlığının başlıca unsurlarını aşamalı bir biçimde aktarmaktadır. Her ders; metin, metne ilişkin sözlük, sabit ifadeler, leksik–gramer açıklamaları ve çok katmanlı alıştırmalardan oluşan düzenli bir yapıya sahiptir. Bu sistem, metne dayalı öğretim modelinin daha işlevsel ve daha disiplinli bir biçimde uygulanmasını mümkün kılmaktadır. Ders materyalinin Memmedov'un ilk dersliğine kıyasla daha düzenli, daha bütünlüklü ve daha pedagojik bir hiyerarşi içinde yeniden yapılandırıldığı açıkça görülmektedir.

Bu dersliğin özgün niteliğini belirginleştiren en önemli unsur, onun ilk kez doğrudan Arap dili uzmanlığına yönelik bir öğrenci grubunun ihtiyaçları doğrultusunda hazırlanmış olmasıdır. Bu nedenle metinler yalnızca okuma becerisini geliştirmeye yönelik araçlar değil; aynı zamanda öğrencinin Arap dili, kültürü ve uygarlığına ilişkin temel bilgileri edinmesini amaçlayan tematik bir içerik niteliği taşımaktadır. Metinlere eşlik eden sözlükler, öğrencinin gerekli temel

kelimeleri sistemli bir biçimde edinmesini sağlamak amacıyla belirli bir ardışıklık içerisinde düzenlenmiştir.

Çalışma ve alıştırmalar, salt dilbilgisel yapıların pekiştirilmesine yönelik mekanik uygulamalar olmaktan ziyade, öğrenciyi düşünmeye, karşılaştırma yapmaya ve bağımsız biçimde araştırmaya yönlendiren işlevsel bir çeşitlilik sunmaktadır. Üçüncü dersten itibaren her dersin sonunda yer alan kısa diyaloglar, öğrencinin başlangıç düzeyindeki sözlü ifade becerisinin gelişmesine katkı sağlayan önemli bir didaktik yenilik niteliğindedir.

Memmedov, ileri düzeyde ele alınacak bazı karmaşık gramer konularına bu kitapta yalnızca kısa biçimde değinildiğini, ayrıntılı incelemenin sonraki dersliklerde yapılacağını belirtmektedir. Temel kelimelerin ve gramer yapıların farklı bağlamlarda tekrar edilmesi ise öğrenmenin bilişsel olarak pekiştirilmesine yönelik bilinçli bir yöntem tercihinin yansıtmaktadır.

Bu özellikleriyle 1962 tarihli *Arap Dili* ders kitabı, ilk derslikle karşılaştırıldığında daha sistematik, daha uzmanlaşmış ve daha gelişmiş bir didaktik çerçeve sunmakta; Arap dili öğretiminin Azerbaycan'daki modernleşme sürecinin ikinci temel aşamasını oluşturmaktadır. Memmedov'un her iki dersliği birlikte ele alındığında, Sovyet dönemi Arapça öğretim metodolojisinin dönüşümünde kurucu bir rol üstlendiği görülmektedir.

Aliasker Memmedov'un hayatta olduğu dönemde kaleme aldığı Arapça ders kitapları arasında Azerbaycan Türkçesi ve Rusça olmak üzere toplam dokuz yükseköğretim ve dokuz ortaöğretim düzeyine yönelik eser yayımlanmış; bu kitaplar uzun yıllar boyunca Azerbaycan'da Arap dili öğretiminde temel kaynak olarak kullanılmış ve günümüzde de kullanılmaya devam etmektedir.

Memmedov'un 1988 yılında yayımlanan "*Ərəb dilinin qısa kursu*" (*Arap Dilinin Kısa Kursu*) (Məmmədov, 1988) adlı yedinci ders kitabı, Azerbaycan Devlet Üniversitesi'nin tarih, filoloji, gazetecilik ve kütüphanecilik fakülteleri öğrencileri ile Arapçayı bağımsız olarak öğrenmek isteyen okuyucular için hazırlanmıştır. Bu eser, kısa süre içinde farklı uzmanlık alanlarında öğrenim gören öğrencilerin gereksinimlerine uygun, yoğunlaştırılmış bir öğretim modeli sunması bakımından Memmedov'un didaktik birikiminin olgunlaşmış bir örneğini teşkil etmektedir.

Özellikle Azerbaycan'ın bağımsızlığını kazanmasının ardından hazırlanan dokuzuncu yükseköğretim düzeyindeki Arapça ders kitabı (Məmmədov, 1999), Bakü Devlet Üniversitesi bünyesinde yeni kurulan İlahiyat Fakültesi öğrencilerinin ihtiyaçlarına yanıt vermek üzere tasarlanmış olup, Memmedov'un bilimsel ve pedagojik mirasının çağdaş koşullara uyarlanmış bir yansıması niteliğinde değerlendirilmiştir.

Memmedov'un son dönem ders kitaplarında da aynı yapısal düzen ve didaktik bütünlük korunmuştur: metinler ilgili uzmanlık alanlarının tematik gereksinimlerine uygun biçimde seçilmiş, gramatik konular kısa ve sade açıklamalarla verilmiş, ardından çok katmanlı alıştırmalarla pekiştirilmiştir. Özellikle 1988'de yayımlanan *Arap Dilinin Kısa Kursunda* bu yaklaşım daha da belirginleşmiş; hem kelime öğretimi hem de gramer açıklamaları ardışık biçimde düzenlenerek öğrencinin kısa zamanda metin okuyabilmesini sağlayan yoğunlaştırılmış bir öğrenme çerçevesi oluşturulmuştur.

Söz konusu Arapça ders kitaplarında aynı sistematik yapı ve düzen takip edilmektedir. Özellikle belirtmek gerekir ki, Aliasker Memmedov'un hazırladığı ders kitaplarında uygulanan yapı son derece sistemlidir. Kitaplarda yer alan dersler, pedagojik ilkelere uygun olarak "kolaydan

zora" yöntemine göre sistematik biçimde düzenlenmiştir. Her bir kitap genellikle üç ana bölümden oluşmaktadır: "Giriş Kursu", "Esas Kurs" ve "Ekler".

Her bir ders kitabı, bir öncekine göre daha geliştirilmiş ve güncellenmiş bir versiyon niteliğindedir. Her bir kitapta yer alan dilbilgisel ve sözcüksel materyaller, metinler, alıştırmalar ve uygulama çalışmaları içerik bakımından birbirinin tekrarı olmayıp, her kitap özgün olarak yeniden işlenmiş ve önceki kitaplarda yer alan eksiklikler giderilmiş şekilde sunulmuştur.

Alıştırma ve uygulama bölümleri, yalnızca önceki derslerde ele alınan dilbilgisel ve sözcüksel unsurların tekrarını sağlamakla sınırlı kalmamakta, aynı zamanda ilgili ders kapsamında sunulan yeni kavramların öğrenci tarafından aktif biçimde kullanılmasına imkân tanıyan sistematik bir pekiştirme işlevi de üstlenmektedir. Bu yaklaşım, öğretim sürecinde hem yatay hem de dikey bütünlüğü temin ederek, öğrencinin dili yalnızca kuramsal düzeyde değil, aynı zamanda pratik bağlamda da etkin biçimde kullanabilmesini hedeflemektedir.

Kitapların dilbilgisi açıklamaları bölümünde, geleneksel Arap gramerinde yer alan ve kökeni VII–VIII. yüzyıllara dayanan, bu nedenle modern dilbilim anlayışıyla tam olarak örtüşmeyen yaklaşımlar yerine; bizzat Arap dilbilimcileri tarafından reform gerekliliği dile getirilen klasik yapıların dışına çıkmış, çağdaş Semitoloji sahasında kabul görmüş yöntemler esas alınmıştır. Bu yöntemler arasında gramerin yapısal çözümlemesi, fonetik ve fonolojik incelemeler, karşılaştırmalı dil araştırmaları ile uygulamalı öğretim teknikleri bulunmaktadır.

En dikkat çekici hususlardan biri ise, kitapların dili ile dilbilgisel açıklamaların mümkün olduğunca sade, açık ve anlaşılır bir biçimde sunulmuş olmasıdır. Bu yaklaşım, özellikle dili yeni öğrenen bireyler açısından konuların kavranmasını kolaylaştırmakta ve öğretim sürecinin etkinliğini artırmaktadır.

Memmedov, kendi yöntemini Azerbaycan bilimi ve medeniyetiyle karşılıklı etkileşim içinde kurmuştur. Şöyle ki, öğrenciye sunduğu Arapça metinlerde Azerbaycan şair ve ediplerinin hayatı, Azerbaycan şehirleri, Karabağ Savaşı ve Türk dünyasının önemli şahsiyetleri hakkında bilgiler de vermiştir.

O, aynı zamanda Arapça birçok deyim, şiir ve atasözünün öğrenilmesinin gerekliliği üzerinde durmuş, yazdığı ders kitaplarında bu unsurlara geniş yer vermiştir. Milletin dilini derinlemesine bilmek için onun edebiyatına, medeniyetine ve tarihine de vakıf olunması gerektiğini vurgulamıştır (Zeki, 2024: 241).

Aliasker Memmedov'un kaleme aldığı ders kitapları, yalnızca dil öğretimine yönelik klasik materyaller olarak değil, aynı zamanda Arap dili ve kültürü alanında kapsamlı bir başvuru kaynağı, adeta bir ansiklopedi işlevi gören özgün eserlerdir. Özellikle son dönem çalışmalarında dikkat çeken başlıca nitelik, Arapçanın öğretiminde sunduğu özgün ve işlevsel yöntem yaklaşımıdır. Onun yaklaşımı, Arap dilini öğretmeyi yalnızca sözcük bilgisi ve gramer kurallarının aktarımıyla sınırlamaz; dilin yapısal ve kültürel bütünlüğünü kavratmayı da hedefler. Araplara özgü ifade biçimlerinin, deyimsel yapıların ve cümle kuruluşlarının öğrenimi, onun pedagojik yönteminde merkezi bir yer teşkil eder. Bu bağlamda, öğrencilerine yalnız Arapça konuşturmayı değil, aynı zamanda Arapça düşünmeyi öğretme amacını gütmüştür.

Ders kitaplarında yer alan okuma parçaları, yalnızca dilsel yeterlilik sağlamakla kalmaz; Arap edebiyatı, tarihi ve medeniyetine dair unsurlarla donatılmış, kültürel aktarımı da mümkün kılan metinlerdir. Bu metinlerin hazırlanmasında Memmedov'un onlarca gazete, dergi ve farklı basılı kaynağı titizlikle inceleyerek seçici bir derleme süreci yürüttüğü bilinmektedir (Qasımova, 2015).

Söz konusu ders kitaplarının temel hedefi, öğrencilerin iki yıl içerisinde Arapça dil yeterliliğini kazanmalarını sağlamaktır. Bu hedef yalnızca teorik düzeyde kalmamış, aynı zamanda uygulama alanında başarıyla doğrulanmıştır. Nitekim Sovyetler Birliği döneminde Azerbaycanlı öğrenciler, bu ders kitaplarıyla iki yıllık bir eğitim sürecinin ardından Arap ülkelerine öğrenim veya görev amacıyla gönderilmiş ve yüksek düzeyde Arapça bilgi ile iletişim becerisi sergilemişlerdir.

Sovyetler Birliği dönemi boyunca Azerbaycan’da yetişen birçok Arap dili uzmanı Suriye, Mısır, Libya, Ürdün, Irak, Lübnan, Fas, Cezayir, Yemen ve diğer Arap ülkelerinde tercüman, akademisyen gibi çeşitli görevlerde bulunmuştur. Bu durum, Memmedov’un geliştirdiği öğretim yöntemlerinin hem ulusal hem de uluslararası düzeyde uygulanabilirliğini ve bilimsel etkinliğini açıkça ortaya koymaktadır.,

Azerbaycan’da Arap Dilbiliminin Gelişiminde Memmedov’un Akademik Mirası

Prof. Dr. Aliasker Memmedov’un XX. yüzyılda Azerbaycan’da Avrupa yöntemine dayalı olarak şekillenen Arap dilbiliminin gelişimindeki rolü, yalnız hazırladığı öğretim materyalleriyle sınırlı kalmamış; yürüttüğü ilmî faaliyetler, uzun vadeli etkiler bırakan kalıcı bir bilimsel ve pedagojik mirasa dönüşmüştür. Arap dilinin Azerbaycan yükseköğretim sisteminde yönetsel, kuramsal ve uygulamalı temellere dayalı biçimde öğretilmesine öncülük eden Memmedov, bu alanın kurumsallaşması ve bağımsız bir akademik disiplin hâline gelmesinde belirleyici bir şahsiyet olmuştur.

Memmedov’un metodolojik yaklaşımında, Alman uygulamalı dilbilim okulunun “alıştırma yoluyla davranış biçimlendirme” ilkesinin, Rus dilbilim geleneğinin yapısal-analitik etkisinin ve Avrupa iletişimci yönteminin işlevsel yöneliminin bir arada sentezlendiği görülmektedir. Bu çerçevede Memmedov, Arapça öğrenme sürecini yalnızca dil bilgisi kurallarının kavranmasına indirgenen bir aşama olarak değil; dinleme, okuma, yazma ve konuşma becerilerinin eşzamanlı ve bütüncül biçimde geliştirilmesini hedefleyen kapsamlı bir dil edinim süreci olarak değerlendirmiştir.

Bu yaklaşım, onu klasik gramer merkezli okuldan ayıran ilk temel farkı oluşturmaktadır. İkinci önemli fark, Memmedov’un dili “anlam–deneyim–kullanım” sıralaması içinde öğretmesidir; zira onun yönteminde dil kuralları ezberlenmesi gereken soyut yapılar olarak değil, düzenli pratikten doğan doğal sonuçlar olarak sunulmaktadır. Üçüncü yenilik ise Arapçanın, öğrenenin ana diliyle karşılaştırmalı biçimde öğretilmesidir. Bu yöntem, zihinsel yükü azaltmakta, soyut dil olgularını öğrenenin aşına olduğu yapılarla ilişkilendirmekte ve kavrama sürecini belirgin biçimde hızlandırmaktadır.

Memmedov’un metodolojik çerçevesinin bir başka temel ilkesi “kolaydan zora” biçimindeki aşamalı ilerlemedir. Klasik ders kitapları çoğunlukla gramerin en güç konularıyla başlarken, Memmedov dili ince mekanizmalar hâlinde kademeli olarak açmakta; önce fonetik ve imlâ düzeyinde sağlam bir yeterlik oluşturmakta, ardından sentaktik ve leksik yapılara geçiş yapmaktadır. Bu bakımdan onun yöntemi, Avrupa didaktiğine uygun olarak psikodilbilim temelli bir basamaklılık taşımaktadır.

Bu bütünlük çerçevesinde değerlendirildiğinde, Memmedov’un yaklaşımı, kuramsal temellere dayanan, sistemli ve bilinçli bir biçimde inşa edilmiş modern bir Arapça öğretim modeli olarak ortaya çıkmakta; XX. yüzyılın ortalarında Azerbaycan’da mahiyeti itibarıyla işlevselliği önceleyen ilk Arapça öğretim yaklaşımı şeklinde nitelendirilmektedir.

Aliasker Memmedov Arap dili öğretimine ilişkin görüşlerini basına verdiği bir mülakatında şu sözlerle ifade etmiştir: *“Benim kitabım esasen dilbilgisini değil, doğrudan dili öğretmeye yöneliktir. Çünkü Arapçanın grameri oldukça zordur. Hatta Arapların kendileri bile şöyle bir serzenişte bulunurlar: ‘Avrupa’da öğrenmek için okurlar, bizde ise okumak için öğrenirler.’ Ben ise ispat ettim ki, akli başında olan birisi, iki yıl içinde Arapçayı öğrenebilir. 1947 yılında Moskova’dan Bakü’ye döndüğümde Azerbaycan’da Arapça bilen sadece iki-üç kişi vardı ve onların da bilgisi Kur’an okumakla sınırlıydı. Gazete ve dergi dili ya da Arapça basın yayın metinleri onlar için anlaşılmazdı. Ben Arap dili öğretimini bilimsel temellere oturtarak Avrupalı bir yöntemle sistemleştirdim. Bu süreçte Almanca bilgim bana büyük kolaylık sağladı”* (Cümşüdlü, 1990).

“Benim kitabım grameri değil, doğrudan doğruya dili öğretmeye yöneliktir” şeklindeki ifadesi, Memmedov’un dil öğretimine ilişkin kuramsal konumunu en özlü biçimde ortaya koymakta olup, onun nazarında dilin soyut bir gramer sisteminden önce öğrenilmesi ve etkin bir iletişim aracı olarak kullanılmayı gerektiren canlı bir yapı olduğunu açıkça göstermektedir.

Aliasker Memmedov, Arap dili öğretiminde getirdiği yenilikleri şu sözlerle açıklamaktadır:

“Dilin öğretiminde ikinci yeniliğim, alıştırmalara nispeten geniş yer vermemdir. Almanların bir sözü var: ‘İnsanı usta yapan alıştırma’dır.’ Son olarak yenilik gördüğüm bir diğer yön, Arap dili öğretimini ana diliyle karşılaştırmalı biçimde kurgulamamdır.” (Babaşov, 1999a)

Bu ifadeler, Memmedov’un dil öğretimine yaklaşımında yalnızca kuramsal değil, aynı zamanda pedagojik yöntem açısından da reform niteliğinde yaklaşımlar geliştirdiğini göstermektedir. Özellikle uygulamalı öğretim araçlarına ve karşılaştırmalı dil metoduna verdiği önem, onu çağdaş dil eğitimi anlayışına yaklaştıran temel unsurlardandır.

Sonuç olarak, Aliasker Memmedov’un kaleme aldığı Arapça ders kitapları yalnızca pedagojik materyal niteliği taşımamakta, aynı zamanda dönemin çağdaş didaktik ilkeleri doğrultusunda geliştirilmiş modern bir dil öğretimi modeli olarak değerlendirilmelidir.

Aliasker Memmedov’un doğuştan gelen eğitmenlik yeteneği, güçlü liderlik vasıfları ve insani duyarlılığı, Azerbaycan’da Arap dili uzmanı yetiştirme sürecinde belirleyici rol oynamıştır. Onun rehberliğinde yetişen genç öğretim elemanları, zamanla bilimsel yeterlilik ve akademik donanım açısından kendi hocalarıyla aynı düzeyde yer alacak yetkinliğe ulaşmışlardır.

Bununla birlikte, genç akademisyenlerle bilgi ve tecrübelerini paylaşmış onların Arap dili ve dilbilimi alanında ilk bilimsel adımlarını atmaları için gerekli akademik ortamı yaratmıştır. Bu yönüyle Aliasker Memmedov yalnızca bir öğretim üyesi değil, aynı zamanda Azerbaycan’da modern Arap dilbilimi geleneğini kurumsallaştıran bilimsel bir okulun kurucusu ve öncüsü olarak kabul edilmektedir (Babaşov, 1999b).

Aliasker Memmedov’un özverili ve sistemli çalışmaları neticesinde, Azerbaycan’da Arap dili eğitimi takdire şayan bir düzeye ulaşmış, bu alanda birçok nitelikli uzman yetiştirilmiş ve Bakü, yaklaşık yirmi beş yıl boyunca Sovyetler Birliği coğrafyasında en saygın Arap dili araştırma merkezlerinden biri hâline gelmiştir.

Başlangıçta Azerbaycan’da yerli Arap dili uzmanı bulunmazken, 1980’li yıllardan itibaren Bulgaristan, Macaristan, Vietnam, Laos, Moğolistan ve Küba gibi ülkeler için de Arap dili alanında uzman kadroların yetiştirilmeye başlanması, bu gelişmenin en somut göstergelerinden biri olmuştur.

Memmedov, Sovyetler Birliği döneminde Arap dili ders kitapları hazırlayan en yetkin ve itibarlı akademisyenlerden biri olarak kabul edilmiştir. Onun bu alandaki bilimsel ve pedagojik katkıları yalnızca Azerbaycan ile sınırlı kalmamış, aynı zamanda uluslararası düzeyde de dikkate değer yankılar uyandırmıştır. Nitekim, Mısır, Irak, Ürdün gibi bazı Arap ülkelerinin önde gelen gazete ve dergilerinde kendisine dair olumlu değerlendirmelerin yer aldığı yazılar yayımlanmıştır. Bu bağlamda, Memmedov'un çalışmaları yalnızca bir dil öğretim aracı olarak değil, Arap dili eğitiminin modernleşmesine katkı sağlayan kuramsal ve uygulamalı bir model olarak değerlendirilmiştir. Aynı zamanda, Azerbaycan'da Arapşinaslık geleneğinin kurumsallaşmasında öncü bir rol oynamıştır.

Sovyetler Birliği döneminde Arap dili uzmanlarının yetiştirilmesinde uygulanan genel yöneme göre, öğrenciler genellikle üniversite öğrenimlerinin üçüncü ya da dördüncü sınıfında Arap ülkelerine gitmeden önce Moskova'da merkezi sınavlara tabi tutulur, dil düzeyleri ölçüldükten sonra yurt dışı görevlendirmelerine uygun görülürlerdi.

Lakin bu prosedür yalnız Azerbaycanlı öğrenciler için uygulanmamış, onlar herhangi bir sınav veya denetim olmaksızın doğrudan Arap ülkelerine gönderilmişlerdir. Bu istisnai durum, yalnızca Prof. Dr. Aliasker Memmedov'un bilimsel otoritesi ve pedagojik yetkinliği sayesinde değil, aynı zamanda onun rehberliğinde yetişen Azerbaycanlı Arap dili uzmanlarının yüksek düzeydeki dil becerileri ve mesleki yeterlilikleri sayesinde mümkün olmuştur. Bu durum, hem Memmedov'un eğitici kimliğine duyulan güvenin, hem de Azerbaycan'da Arap dili öğretimının Sovyet coğrafyasındaki saygın konumunun açık bir göstergesidir.

Azerbaycan'da modern Arap dili çalışmalarının kurumsallaşmasına öncülük eden, Arapçanın yapısal sistematliğini çözümleyerek öğretiminde yeni bir yaklaşım geliştiren, yedi yabancı dili ileri düzeyde bilen ve olağanüstü bir hafızaya sahip olan bu seçkin şahsiyet yaşamı boyunca yılmadan, duraksamadan çalışarak edindiği bilgi ve deneyimleri kalıcı bir miras hâline getirip gelecek kuşaklara aktarmış, böylece halkına onurla hizmet etmiştir.

SONUÇ

Azerbaycan bilim tarihinde silinmez bir iz bırakan Prof. Dr. Aliasker Memmedov, Arap dilinin ülkedeki öğretimini çağdaş metodolojik, kuramsal ve pratik temeller üzerine yeniden inşa etmiş; yükseköğretim ve ortaöğretim kurumları için otuzdan fazla ders kitabı ile eğitim materyali kaleme almıştır. O, Arapşinaslık alanında yerli uzman kadroların yetiştirilmesine öncülük ederek, bağımsız bir Arapşinaslık okulunun temellerini başarıyla atmış; böylece Azerbaycan'da modern Arap dili araştırmalarının kurumsal zeminini oluşturmuştur.

Onun ilmî mirası, yalnızca hazırladığı ders kitapları, yardımcı kaynaklar ve akademik makalelerle sınırlı değildir; aynı zamanda kalıcı bir akademik gelenek inşa eden, özgün bir bilimsel ekolün şekillenmesinde belirleyici rol oynayan fikrî bir miras olarak değerlendirilmelidir. Memmedov'un geliştirdiği yaklaşım, Arap dilinin öğretiminde teorik bilgi ile pedagojik uygulamayı birleştiren bütüncül bir sistemin doğuşuna öncülük etmiş; bu yönüyle, Azerbaycan Arapşinaslığının çağdaş bilim anlayışıyla bütünleşmesini sağlamıştır.

Otuzdan fazla özgün ders kitabı ve öğretim materyali kaleme alarak, neredeyse bağımsız bir bilimsel-metodolojik araştırma enstitüsünün yüklenebileceği genişlikte bir görevi bireysel düzeyde üstlenmiştir. Arap dilinin öğretimini Avrupa merkezli pedagojik esaslara dayandırarak modernleştirmiş, Arap, İslam dünyasına ve kültürüne, felsefesine, arap edebiyatına, tarihine, yönelik öğretimde, araştırmalarda Azerbaycan'da yeni bir paradigma oluşturmuştur.

Aliasker Memmedov'un Arap dilbilimi alanında hem kuramsal hem de uygulamaya dönük çalışmaları, onun bu disipline sunduğu çok yönlü ve kalıcı katkıların açık göstergesidir. XX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Azerbaycan'da yalnızca Arap dilbiliminin değil, aynı zamanda Arapşinaslığın çeşitli alt dallarının gelişimine yeni bir dinamizm kazandırmıştır. Özellikle uygulamalı Arap dili öğretimine getirdiği yenilikçi yaklaşımlar sayesinde, ülkede Arapçanın yeniden canlanmasını sağlamış, böylece Azerbaycan'ın yaklaşık on dört asırlık kültürel tarihinde Arap diliyle yazılmış eserlerin ve İslam medeniyetinin klasik dönemine ait Azerbaycanlı düşünürlerin mirasının sistematik biçimde incelenmesine zemin hazırlamıştır.” Klasik döneme ait Azerbaycanlı düşünürlerin çalışmalarının sistematik biçimde incelenmesinin önünü açmıştır.

Zorlayıcı dilbilgisi kurallarını sade, planlı ve ardışık biçimde sunması sayesinde, bu dili iki yıl içinde etkili biçimde öğrenmek mümkün hâle gelmekteydi. Öğrenciler, kullandıkları ders materyalleri aracılığıyla yalnızca siyasi, tarihî, coğrafi ve benzeri temalarda metinleri değil, aynı zamanda Arap şairlerinin şiirlerinden örnekleri ve hikmetli atasözlerini öğrenerek sadece kelime hazinelerini genişletmiyorlardı, aynı zamanda Arap kültürüne dair temel bilgiler de ediniyorlardı.

Bir eğitimci olarak Prof. Dr. Aliasker Memmedov, yalnız alanında değil, öğretim tarzındaki zarafet ve ilmî disiplinle de temayüz etmiş seçkin bir pedagoğdu. Zor bir dili öğretme sürecinde gösterdiği akademik titizlik, ders ortamında yansıttığı nezaket ve ince mizah anlayışıyla birleşerek, öğrencilerinin öğrenme sürecine zihinsel rahatlık ve özgüven kazanmalarına katkı sağlamıştır. Onun geliştirdiği öğretim yöntemi, bugün de bu alanda görev yapan ardılları tarafından bir gelenek olarak sürdürülmektedir (Zakırqızı, 2009).

Prof. Dr. Aliasker Memmedov, klasik Doğu ve Batı bilim geleneklerini sentez edebilme yeteneğiyle öne çıkan ender entelektüel şahsiyetlerden biri olarak tanınmaktadır. Yetiştirdiği yüzlerce öğrenci, Azerbaycan'da bilimsel, pedagojik ve diplomatik alanlarda, ayrıca çeşitli devlet kurumlarında önemli görevler üstlenmiş; ülkenin saygın bilim ve devlet insanları arasında yer almıştır. Onun etkisi, bugün de Azerbaycan akademik ve entelektüel hayatında varlığını sürdürmektedir.

Sonuç itibarıyla, Prof. Dr. Aliasker Memmedov'un hayatı ve akademik faaliyetleri, yalnızca bir bireyin biyografik serüveni olarak değil, Azerbaycan Arapşinaslık tarihinin müstesna bir dönemini temsil eden bilimsel bir sürecin yansıması olarak değerlendirilmelidir. O, yalnız belli bir zaman aralığının değil, bir bilimsel okulun ve özgün bir düşünce geleneğinin kurucusudur.

Prof. Dr. Memmedov'un entelektüel mirası açık biçimde göstermektedir ki, gerçek anlamda bir bilim insanı olmak yalnızca ders anlatmakla ya da akademik eser üretmekle sınırlı değildir. Bilimsel düşüncenin toplumun tüm katmanlarına nüfuz etmesi ve gelecek nesillerin düşünsel yönelimlerine rehberlik edebilmesi, bu kimliğin vazgeçilmez bir parçasını oluşturmaktadır. Bu çerçevede, Prof. Memmedov'un yaşam öyküsü ve ardında bıraktığı bilimsel miras, yalnızca bireysel bir akademik kariyerin değil, aynı zamanda Azerbaycan bilim tarihinin aydınlık bir döneminin somutlaşmış tezahürüdür.

Yöntem

Bu çalışmada tasvirî araştırma yöntemi benimsenmiştir. Araştırmanın temel amacı, Prof. Dr. Aliasker Memmedov'un Azerbaycan'da Arap dili öğretimine ve Arapşinaslık biliminin kurumsallaşmasına yaptığı katkıları bilimsel bir çerçevede analiz etmektir.

Veri toplama sürecinde, araştırmacının kaleme aldığı ders kitapları, makaleleri, biyografik veriler ve konuyla ilgili literatür taraması esas alınmıştır. Bu kaynaklar, içerik çözümlemesi yöntemiyle değerlendirilmiş; elde edilen veriler, araştırmacının kuramsal altyapısının oluşturulmasında kullanılmıştır.

Ayrıca, nitel analiz yaklaşımı yoluyla, Memmedov'un bilimsel mirasının özgün yönleri belirlenmeye çalışılmış; Arap dili öğretiminin tarihsel gelişim süreciyle bağlantılı olarak onun metodolojik ve pedagojik katkıları çok yönlü biçimde incelenmiştir.

Bulgular

Yapılan incelemeler sonucunda, Prof. Dr. Aliasker Memmedov'un Arap dili öğretiminde Avrupa merkezli sistematik bir metodoloji geliştirdiği tespit edilmiştir. Memmedov, hazırladığı ders kitaplarında yalnız dilbilgisel kurallara değil; aynı zamanda Arap edebî dilinin deyimisel yapıları ile kültürel bağlamına da yer vermiştir. Bu yaklaşım, öğrencilerin dört temel dil becerisini — okuma, yazma, dinleme ve konuşma — eş zamanlı biçimde geliştirmelerini hedefleyen bütüncül bir öğretim anlayışının yansımasıdır.

Araştırma bulguları, Memmedov'un pedagojik yönteminin Azerbaycan eğitim sistemiyle uyumlu hâle getirildiğini ve öğrenciler üzerinde hem kısa hem de uzun vadeli etkiler yarattığını ortaya koymaktadır. Arap dili eğitimi alan öğrencilerin mezuniyet sonrasında Arap ülkelerinde başarılı çevirmenler, akademisyenler ve diplomatik temsilciler olarak görev yapmaları, bu etkinin somut bir göstergesi olarak değerlendirilebilir.

Sovyetler Birliği döneminde yabancı dillerin öğretiminde uygulanan pedagojik sistem, temelde okuma ve yazma becerilerinin geliştirilmesine, söz varlığının zenginleştirilmesine ve çeviri temelli pratiklere dayanmaktaydı. Bu yöntemle göre öğrenciler, farklı düzeylerdeki metinleri karşılıklı olarak tercüme etmek suretiyle hem dilbilgisel hem de anlamsal yeterliliklerini artırmaktaydılar. Bu yaklaşım, öğrencinin dili mantıksal bağlamda kavramasını ve yapısal analiz becerilerini geliştirmesini amaçlayan rasyonalist bir sistem üzerine kuruluydu.

Bu dönemde, üst sınıf öğrenciler belirli bir dilsel yeterlilik ve söz varlığı düzeyine ulaştıktan sonra, genellikle Arap ülkelerine yükseköğrenim görmek veya tercüman olarak çalışmak üzere gönderiliyorlardı. Böylece, teorik bilgi dilin doğal ortamında uygulamayla pekiştiriliyor, dinleme ve konuşma becerileri ise doğrudan ana dili konuşucularının yanında geliştiriliyordu. Dil öğretiminde iletişimsel beceriler sınıf içi eğitimin değil, dilin kültürel bağlamında geçirilen sürecin bir ürünü hâline gelmişti.

Aliasker Memmedov'un ve Sovyet döneminde faaliyet gösteren diğer Arap dili öğreticilerinin⁸ hazırladığı ders kitapları da bu sistemin metodolojik ilkeleri doğrultusunda kaleme alınmıştır. Bu kitaplarda, dilbilgisel açıklamalar planlı bir sıra içerisinde verilmiş; her bölüm, çeviri, metin çözümleme ve yazılı anlatım etkinlikleriyle desteklenmiştir. Böylelikle öğrenciler, yalnızca teorik dilbilgisi edinmekle kalmamış, aynı zamanda kelime dağarcıklarını geliştirmiş ve farklı metin türlerini çözümleme yetkinliği kazanmışlardır.

⁸ Bkz: Khalidov, B. Z. (1965). *Uchebnik arabskogo yazyka* [Учебник арабского языка; Arap dili ders kitabı], Kovalev, A. A., & Şarbatov, G. Ş. (1954). *Uchebnik arabskogo yazyka* [Учебник арабского языка; Arap dili ders kitabı], Shagal, V. E., Merekin, M. N., & Zabirov, F. S. (1983). *Uchebnik arabskogo yazyka* [Учебник арабского языка; Arap dili ders kitabı]. Voenizdat.

Söz konusu pedagojik model, Sovyet eğitim sisteminin genel yabancı dil öğretim politikalarıyla tam bir uyum içindedir. Arap dili öğretimi, bu modelde hem akademik hem de ideolojik bir işlev yüklenmiş; dilin öğrenilmesi, kültürel iletişimin ve uluslararası temsil kabiliyetinin bir aracı olarak değerlendirilmiştir. Bu yönüyle Məmmədov'un çalışmaları, Azərbaycan'da Arap dili öğretiminin yalnızca bilimsel değil, aynı zamanda kültürel ve diplomatik bir misyon üstlenmesine de katkı sağlamıştır.

Gerçekten de, Məmmədov'un geliştirdiği öğretim sistemi, hazırladığı müfredat ve ders materyalleri sayesinde XX. yüzyıl Azərbaycan'ında Arapça'yı etkin biçimde kullanan çok sayıda çevirmen, diplomat ve Arap dünyasını yakından tanıyan uzman yetişmiştir. Bu durum, onun metodolojisinin yalnızca teorik bir yaklaşım olmadığını, aynı zamanda somut eğitim sonuçlarıyla doğrulandığını açıkça göstermektedir.

Yazarlık Katkısı

Çalışma tek yazarlı olarak yürütülmüştür.

Etik Kurul Beyanı

Araştırma, derleme çalışması olduğu için etik kurul onayı gerektirmemektedir.

KAYNAKÇA

- Agəeva, N. A. (1990). *Azərbaydzhanskıe yazıkovery srednevekov'ya* [Klassik dönem Azərbaycan dilbilimcileri]. Elm.
- Al-Ahrām. (Çeşitli sayılar). *Al-Ahrām* Gazetesi.
- Alimirzoev, Kh. O. (1969). *Azərbaydzhanskii gosudarstvennyi universitet za 50 let: İstoričeskii oçerk* [Azərbaydzhanskıe yazıkovery srednevekov'ya]. BGU Yayınevi.
- Babaşov, M. (1999 a, 1 fevral). Müəllimlər müəllimi. *Zaman qəzeti*.
- Babaşov, M. (1999 b, 11 fevral). *Ələsgər müəllim fenomeni*. *Zaman qəzeti*.
- Bakhīt, R. M. I. (2010). *Tārīkh al-İslām fī Ādhərbāyjan min al-fath al-İslāmī ilā nihāyat al-‘aşr al-‘Abbāsī al-awwal* (22–232 H / 642–847 CE) [İslami fətihlərdən I. Abbâsî dönmənin sonuna kədər Azərbaycan'da İslam tərifi]. Dār al-‘İlm wa-l-İmān.
- Bakuvı, M.K. (2014). “Kəşfül-həqayiq ən-nukətil-ayati vəd-dəqaiq” təfsiri.
- Baranov, Kh. K. (1947). *Uchebnik arabskogo yazıka* [Arap dili dər kitabı]. MIV Yayınları.
- Ṭāriq. (Çeşitli sayılar). *Ṭāriq* Dergisi.
- Ṭullāb al-‘Ālam. (Çeşitli sayılar). *Ṭullāb al-‘Ālam* Dergisi.
- Baranov, Kh. K. (1957). *Arabsko-russkiy slovar'* [Arapça–Rusça sözlük]. Gosizdat.
- Brockelmann, C. (1948). *Arabische Grammatik* (12., neubearbeitete Auflage) [Arapça gramər]. Leipzig: Otto Harrassovitz.
- Cümşüdlü, R. (1990, 4 may). Ərəbşünas alim. *Azərbaycan qəzeti*.
- Əfəndizadə, M. (1947). *Ərəb dilinin açarı*. Bakı: Azərnəşr.
- Eyvazova, K. (2024, October 10–11). *Al-İslām va taṭavvur ‘ilm al-lugha al-‘Arabiyya fī Āzərbijān fī al-qurūn al-vuštā*. In *Proceedings of the International Symposium on Islam and Civilization in the Caucasus* (pp. 820–826).
- Eyvazova, K.İ. (2019) XX əsrdə Azərbaycanca ərəb dilçiliyinin inkişafı.
- Haqverdiyev, M. Y. (1900). *Mükəlimələr: Ərəbi, fərisi, türki və rus dillərində inşa olunmuş*.

- Harder, E. (1898). *Arabische Konversations-Grammatik [Arapça konuşma grameri]*. Heidelberg: Carl Winter.
- Khalidov, B. Z. (1965). *Uchebnik arabskogo yazyka* [Учебник арабского языка].
- Khashab, A. F. (1910). *Grammatika arabskogo yazyka. Chast' I [Arap dili grameri. Birinci cilt]*. Sankt-Peterburg: İzdatelstvo.
- Kovalev, A. A., & Sharbatov, G. Sh. (1954). *Uchebnik arabskogo yazyka* [Учебник арабского языка].
- Kovalev, A. A., & Sharbatov, G. Ş. (1954). *Uchebnik arabskogo yazyka (dlya pervogo goda obucheniya) [Arap dili ders kitabı: Birinci il üçün]*. Voennyi Institut Inostrannyh Yazykov Yayınları.
- Krachkovskiy, I. Y. (1950). *Ocherki po istorii russkoi arabistiki* [Очерки по истории русской арабистики]. Izdatel'stvo AN SSSR.
- Krymskiy, A. (1909–1912). *Semitskie yazyki i narody, izdanie vtoroye, znachitel'no dopolnennoye, cast' III [Semitik diller ve halklar, ikinci genişletilmiş baskı, III. cilt]*. İzdatelstvo.
- Mabādi' al-ta'rif fi al-adab al-'Arabī [Arap edebiyatına giriş]. (1955). Beyrut: Dār al-Ma'rifa.
- Makovelskiy, A. O. (1930). *Azerbaidjanskiy gosudarstvenniy universitet imeni Lenina, pervoe desyatiletie. 1919–1929 [Азербайджанский государственный университет имени Ленина, первое десятилетие. 1919–1929]*. Izdatel'stvo AGU.
- Mamedov, A. A. (1953a). *O prostom predlozhenii v sovremennom arabskom literaturnom yazyke* [О простом предложении в современном арабском литературном языке] [Avtoreferat dissertatsii na soiskanie uchenoi stepeni kandidata filologicheskikh nauk].
- Mamedov, A. Dj. (1948). *K neologizmam v sovremennom arabskom literaturnom yazyke* [К неологизмам в современном арабском литературном языке]. In *Tezisy dokladov nauchnoi sessii AGU*.
- Mamedov, A. Dj. (1953b). *K izucheniyu prostogo predlozheniya v arabskoi grammatike* [К изучению простого предложения в арабской грамматике]. *Trudy AGU. Seriya vostokovedeniya*, 92–109.
- Mamedov, A. Dj. (1957). *Nauchnyi perevod s kommentariem i prilozheniem iz "Dzhamī' ad-duwal" Akhmeda ibn Lyutfully (Munadzhim-bashi) i "Istorii Mayyafarikina" Ibn al-Azraka* [Научный перевод с комментарием и приложением из «Джами' ад-дувал» Ахмеда ибн Лютфуллы (Мунаджим-баши) и «Истории Майяфарикина» Ибн ал-Азрака]. *Trudy Instituta istorii AN Azerb. SSR*, 12, XX–XX.
- Mamedov, A. Dj. (1960). *Iz opyta izucheniya arabskogo yazyka v Azerbai'dzhanskom Gosudarstvennom Universitete* [Из опыта изучения арабского языка в Азербайджанском Государственном Университете]. In *Tezisy dokladov nauchnoi sessii AGU*.
- Mamedov, A. Dj. (1968). *Predlozhenie s vydelennym chlenom ili dvustoronnee predlozhenie* [Предложение с выделенным членом или двустороннее предложение]. In *Semitskie yazyki: Sbornik statei* (pp. XX–XX).
- Mamedov, A. Dj. (1972). *Arabistika v Sovetskom Azerbaidzhane* [Арабистика в Советском Азербайджане]. *Uchenye zapiski AGU. Seriya vostokovedeniya*, (2), 3–8. AGU.
- Mamedov, A. Dj. (1980). *Uchebnik arabskogo yazyka* [Учебник арабского языка]. Maarif.

- Mamedov, A. Dj. (1984). *Uchebnik arabskogo yazyka. II kurs* [Учебник арабского языка. II курс]. Maarif.
- Mamedov, A. Dj. (1985). *Ob uprajneniyah po chteniyu na arabskom* [Об упражнениях по чтению на арабском]. In *Materialy Respublikanskoi nauchno-metodicheskoi konferentsii: Aktual'nye voprosy teorii i metodiki prepodavaniya yazykov i literatur narodov Blizhnego i Srednego Vostoka* (pp. 67–68).
- Mamedov, A. Dj. (1986). *O sintakticheskoi funktsii "tamyiza" v arabskom literaturnom yazyke* [О синтаксической функции «тамйиза» в арабском литературном языке]. In *Sintaksis yazykov narodov Blizhnego i Srednego Vostoka* (pp. 24–28).
- Məhəmməd, Y. (1911). *İzahlı təcvid: Məktəbi-ibtidaiyyələrdə tədris olunmaq üzrə tərtib edilmişdir*.
- Məmmədəliyev, V., & Yusifova (Eyvazova), K. (2005, 11-17 noyabr). Görkəmli ərəbşünas alim. *İqtisadiyyat qəzeti*.
- Məmmədov, Ə. C. (1971b). *Ərəb dili: Ali məktəblər üçün dərslik*. Maarif.
- Məmmədov, Ə. C. (1972–1974). *Ərəb dili: Ali məktəblər üçün dərslik. I, II, III hissə*.
- Məmmədov, Ə. C. (1976). Ərəb ədəbi dilində bəzi isimlərin qrammatik cinsinin qeyri-sabitliyi. *Elmi əsərlər – Şərqşünaslıq seriyası*, (2), XX–XX.
- Məmmədov, Ə. C. (1981). Ərəb atalar sözlərinin bəzi sintaktik xüsusiyyətləri haqqında. *Yaxın və Orta Şərq xalqları dillərinin sintaksisi: Tematik məcmuə* (s. XX–XX).
- Məmmədov, Ə. C. (1998). *Ərəb dili: Ali məktəblər üçün dərslik*. Maarif.
- Məmmədov, Ə. C. (1999). *Ərəb dili: Ali məktəblər üçün dərslik*.
- Məmmədov, Ə.C. (1958). *Ərəb dili: Ali məktəblər üçün dərslik*. ADU.
- Məmmədov, Ə.C. (1962). *Ərəb dili: Ali məktəblər üçün dərslik*. Azərtədrisnəşr.
- Məmmədov, Ə.C. (1963). *Müasir ərəb ədəbi dili proqramı*.
- Məmmədov, Ə.C. (1971a). *Azərbaycan–ərəb məktəb danışığı kitabçası*. Maarif.
- Məmmədov, Ə.C. (1988d). *Müasir ərəb ədəbi dili nəzəri kursunun proqramı*. Bakı.
- Məmmədov, N. (1993). *Moskva Şərq Dilləri İnstitutunun azərbaycanlı alimləri (1876–1938)*.
- Mircəfərzadə, M. K. (1904–1906). *Qurani-Kərimin "Kəşf əl-həqayiq ən nükət əl-ayati vəd-dəqayiq" ("Ayələrin məna və incəlikləriylə həqiqətlərinin açıqlanması") adlı tərcümə-təfsiri* (cild I–III).
- Nuriyeva, T. (2001, 29 aprel). *Ərəb dilinin açarı*. Xalq qəzeti.
- Ode-Vasil'eva, K. V. (1949). *Obraztsy novo-arabskoy literatury (1880–1947 gg.) [Yeni Arap edebiyatı örnəkləri (1880–1947)]*. MIV Yayınları.
- Paşazadə, A. (1998). *Qur'anın təfsiri və tərcümə tarixi*. İrşad Nəşriyyatı.
- Pisarevskiy, I. Z. (1950). *Arabskaya hrestomatiya [Arapça hrestomatiya]*. İzdatelstvo.
- Qasıмова, A. (2015, 10 oktyabr). Ustadımın ad gününə hədiyyə. *525-ci qəzet*.
- Qrande, B. M. (1950). *Grammaticheskie tablitsy literaturnogo arabskogo yazyka [Edebî Arap dilinin gramatik cədvəlləri]*. MGU Yayınları.
- Semenov, D. V. (1941). *Sintaksis sovremennogo literaturnogo arabskogo yazyka [Modern edebî Arap dilinin söz dizimi]*. SSCB Bilimler Akademisi Yayınları.
- Shagal, V. E., Merekin, M. N., & Zabiroy, F. S. (1983). *Uchebnik arabskogo yazyka* [Учебник арабского языка]. Voenizdat.
- Şartūnī, R. (1902). *Mabādi' al-şarf wa al-naḥv* (3. baskı). Matbaat al-Ma'had.
- Şaxtaxtinski, M. (1902). *Sövti Şərq əlifbası*.

-
- Wehr, H. (1952). *Arabisches Wörterbuch für die Schriftsprache der Gegenwart* [Çağdaş yazı dilinin Arapça sözlüyü]. Otto Harrassovitz.
- Yushmanov, N. V. (1928). *Grammatika arabskogo literaturnogo yazyka* [Arap edebî dilinin grameri] (İ. Yu. Krachkovskiy, Ed.). İzdatelstvo.
- Yusifova (Eyvazova), K. İ. (2001). Ərəbşünas alim Ələsgər Məmmədovun ömür yolu. *Bakı Universitetinin Xəbərləri: Humanitar elmlər seriyası*, (1), 150–151.
- Zakırqızı, Ü. (2009, 16 aprel). Azərbaycan ərəbşünaslığının nur mənbəyi. *525-ci qəzet*.
- Zeki, C. (2024, 10–11 Ekim). Azərbaycanlı bilim adamı Aliasker Memmedov'un Arapça öğretim tekniği üzerine. *Uluslararası Kafkasya'da İslam ve Medeniyet Sempozyumu Bildirileri* (ss. 234–245).
- Zərinəzadə, H. H., Nəvai, Y. M., Zahidi, A. İ., Məmmədi, A. Y. (1972). *Ərəbcə-Azərbaycanca lüğət*. Elm.
- Zeydan, C. (1908). *Üzərâ-i Qüreyş: İslam tarixi*. Kaspi mətbəəsi.
- Zeydan, C. (1909–1910). *On yeddi Ramazan* (M. Məhəmməd Kərim, çev.; I və II hissə). Orucov qardaşlarının nəşriyyatı.
- Zeydan, C. (1911). *Kərbəla yangısı* (M. Məhəmməd Kərim, çev.). Bakı: Orucov qardaşları nəşriyyatı.
-